

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Krajobraz śląski : społeczne aspekty rewitalizacji miast przemysłowych

Author: Małgorzata Tyrybon, Weronika Ślęzak-Tazbir

Citation style: Tyrybon Małgorzata, Ślęzak-Tazbir Weronika. (2011).
Krajobraz śląski : społeczne aspekty rewitalizacji miast przemysłowych. W:
U. Swadźba (red.), "20 lat transformacji w aspekcie regionalnym : Śląsk :
refleksje socjologów" (S. 145-181). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu
Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja
ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach
niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci
(nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Krajobraz śląski

Społeczne aspekty rewitalizacji miast przemysłowych

Krajobraz zrujnowany

Niełatwe jest kreślenie socjologicznego portretu województwa bardzo zróżnicowanego kulturowo, społecznie czy nawet etnicznie. Szczegółowy i wyczerpujący opis, uwzględniający wszystkie aspekty życia, zarówno w sferze ekonomicznej, jak i społecznej, jest w zasadzie niemożliwy. Teren województwa śląskiego jest bowiem obiektem badań ekonomistów, planistów, analityków, ale i naukowców reprezentujących nauki humanistyczne i społeczne: od filozofów i historyków poczynając, na politologach i socjologach kończąc. Można powiedzieć, że większość prowadzonych dotychczas badań polegała na opartej na obserwacjach analizie zmian zachodzących na tym obszarze, który jest wyjątkowy z różnych względów.

W dobie transformacji systemowej mieszkańcy regionu doświadczają szczególnej formy zmiany, która związana jest z upadkiem tradycyjnych branż, jakie do tej pory stanowiły gospodarcze dominanty województwa. Przeobrażenia te przyczyniły się w znaczącym stopniu do wyodrębnienia wyraźnie skrajnych sytuacji społecznych — bogactwa i ubóstwa. Województwo śląskie jest najbardziej zurbanizowanym regionem Polski. Prawie 79% ludności mieszka w miastach, których jest aż 71. Z tej liczby 4 miasta liczą ponad 200 tys. mieszkańców, 8 miast od 100 do 200 tys. i aż 11 miast powyżej 50 tys. mieszkańców.

Do najczęściej wymienianych celów, których osiągnięcie ma zapewnić rozwój i postęp regionu, zalicza się pogodzenie wymogów konkurencyjności i efektywności przy jednoczesnym zaspokajaniu oczekiwań społecznych i poprawie jakości życia. Jeśli miasto ma być miejscem, gdzie się chce mieszkać i praco-

wać, jednostki zarządzające, administracja, a także samorząd, powinny umieć przewidywać zagrożenia i przygotować istniejące instytucje oraz mieszkańców na planowane zmiany i ich możliwe negatywne konsekwencje. Najistotniejsze z punktu widzenia socjologa zagrożenia w przypadku województwa śląskiego związane są z restrukturyzacją przemysłu i skutkami społecznymi tego procesu: bezrobociem i ubożeniem społeczeństwa.

Z każdym rokiem przemian transformacyjnych coraz bardziej potwierdzało się, że restrukturyzacja polskiej i regionalnej gospodarki związana jest w znacznym stopniu z upadkiem nieefektywnych zakładów pracy, zastępowanych przez inne, zdolne do gry na konkurencyjnym rynku. Warto przy tym podkreślić, że upadek kopalń, hut i zakładów wpisanych w życie lokalnej społeczności łączy się nie tylko z likwidacją miejsc pracy, zagrożeniem egzystencji rodzin pracowniczych, ale także ze schyłkiem pewnego stylu życia, niepowtarzalnej kultury przemysłowej czy społecznej wspólnotowości. Lekceważenie kulturowych kontekstów funkcjonowania zakładu przemysłowego to jeden z ważniejszych błędów popełnianych przez rodzimych reformatorów. Pustkę po grubie, hucie czy koksowni niełatwo jest zapełnić, a świat społeczny nie znosi tego rodzaju próżni. Wcześniej czy później pojawiają się symptomy głębokiej frustracji, agresji i poczucia beznadziei. „Nuda — mawiał mistrz francuskiej poezji, Charles Baudelaire — to owoc smętnego braku ciekawości”. Tę ważną prawdę warto przypominać, zwłaszcza w warunkach śląskich. W wyniku reformy górnictwa i wielkiego powodzenia jednorazowych odpraw bezwarunkowych i urlopów górniczych, pojawiła się całkiem pokaźna grupa czterdziestolatków oczekujących na nabycie pełnych praw emerytalnych. Bezczynność i brak społecznego przydziału są frustrujące i sprzyjają degradacji psychicznej, ugruntowują niskie poczucie wartości i w rezultacie przyspieszają degrengoladę¹.

Najczęściej opracowania znajdujące się w obszarze tego typu zagadnień dotyczą działań związanych z budownictwem komunalnym, ze szczególnym uwzględnieniem zniszczonej zabudowy miejskiej, posiadającej wartość historyczną. Jednakże dla celów tego artykułu należałoby przyjąć bardziej precyzyjny sposób rozumienia tego pojęcia i potraktować rewitalizację jako kompleksowy i interdyscyplinarny proces odnowy obszarów miejskich. Można zatem przyjąć, iż podstawowym celem rewitalizacji jest przywrócenie dotychczasowych funkcji zdegradowanego społecznie, ekonomicznie oraz środowiskowo obszaru bądź ich zmiana na nowe. Degradacja ta może mieć swoje korzenie zarówno w sferze ekonomicznej, jak również społecznej, przestrzennej i ekologicznej. Każdej ze sfer odpowiadają określone zadania:

¹ M.S. SZCZEPAŃSKI, W. ŚLĘZAK-TAZBIR: *Sytuacja społeczno-ekonomiczna w województwie śląskim. Ubóstwo starego regionu przemysłowego*. „Zeszyty Gospodarki Społecznej”. T. 3: *Nowa gospodarka społeczna w rozwoju regionalnym i lokalnym*. Red. E. LEŚ, M. OŁDAK. Wydawnictwo Collegium Civitas, Instytut Polityki Społecznej UW, Warszawa 2008, s. 53.

- sfera społeczna — związana z mobilizacją społeczności lokalnej: rozwiązywanie problemów związanych z przeciwdziałaniem powstawaniu nierówności społecznych oraz wykluczeniu, walka z bezrobociem i przestępczością, działalność kulturalna;
- sfera gospodarcza — dotyczy wspierania przedsiębiorczości;
- sfera przestrzenna — remonty i modernizacje zaniedbanej infrastruktury i budynków mieszkalnych, odnowa i konserwacja zabytków oraz obiektów architektonicznych (np. pokopalnianych);
- sfera ekologiczna — zazielenianie i harmonijne zagospodarowywanie przestrzeni miejskiej.

Rewitalizacja — nowe życie w poprzemysłowym mieście

Pojęcie rewitalizacji przywoływane było od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Organizacją, która zapoczątkowała refleksję w tej dziedzinie było Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, powstałe w 1998 roku z inicjatywy osób związanych z programami rewitalizacji prowadzonymi w niektórych miastach. Stowarzyszenie stało się miejscem integracji oraz wymiany doświadczeń i poglądów środowisk zajmujących się tą problematyką. Początkowo uwaga koncentrowała się na renowacji substancji mieszkaniowej oraz obiektów zabytkowych, później pojawiła się perspektywa ożywienia gospodarczego, obecnie coraz częściej mówi się o konieczności ożywienia życia społecznego, bez którego poprzednie elementy nie będą prawidłowo funkcjonować. Procesom rewitalizacji przypisuje się szczególne znaczenie w sytuacji nowej polityki rozwoju miast, opartej na zasadzie zrównoważonego rozwoju i modelu zintegrowanego planowania rozwoju miast (Karta Lipska, unijna polityka rozwoju miejskiego). Politykę tę realizuje się w Europie Zachodniej przez wiele programów rozwojowych, pośród których wymienia się:

- program rewitalizacji zdekapitalizowanych obszarów o przewadze funkcji mieszkaniowych;
- program restrukturyzacji obszarów zdegradowanych (obszary poprzemysłowe, portowe, pokolejowe, powojenne);
- program rewitalizacji społeczno-ekonomicznej, skierowany na poprawę kondycji grup społecznych zagrożonych marginalizacją społeczną w wyniku zjawisk bezrobocia, ubóstwa oraz segregacji społecznej;
- program „przebudowy miast” (koncentracja działań w kierunku wzmocnienia funkcji śródmiejskich).

Degradacja obszarów wielkomiejskich jest nowym zjawiskiem w Polsce, lecz już dobrze poznanym w Europie. Wiąże się ona z problemami degradacji

społecznej, jak również degradacji majątku trwałego o wartości kulturowej, które uzewnętrzniają się w skali lokalnej przede wszystkim w dzielnicach poprzemysłowych. Problemy te często wpływają na obniżenie zainteresowania inwestorów całym miastem, a w niektórych przypadkach — nawet całym regionem. Niemiecki program pod nazwą *Stadtumbau*²

skierowany jest na reorganizację przestrzeni miejskiej, opartą o identyfikację obszarów wymagających priorytetów inwestycyjnych, restrukturyzacji, odnowy, stabilizacji, względnie konsolidacji, czy nawet mniej czy bardziej radykalnej redukcji, jak i na rozwój społeczno-ekonomiczny mieszkańców. [...] Pomocy w zakresie odzyskiwania przez marginalizowane grupy społeczne zdolności do ich reintegracji w ramach zrównoważonego rynku pracy, rynku mieszkaniowego i uczestniczenia w możliwie różnicowanej strefie konsumpcji, kultury i rekreacji. Istotne znaczenie odgrywa przy tym dążenie do aktywizacji społecznej i wzrostu identyfikacji z miastem, drogą możliwie szerokiego rozwoju samorządności i partycypacji społecznej³.

Termin „odnowa miast” odnosi się do procesu przystosowania stanu zagospodarowania miasta do zmiennych potrzeb społeczności miejskich i jednostek, które je tworzą. Generalnym celem odnowy miast jest zapewnienie harmonijnego i wielostronnego rozwoju miasta poprzez adaptacje starych zasobów do nowych potrzeb, co zapewnia poprawę warunków życia w mieście, ochronę i zachowanie tych zasobów, integrację form historycznych i współczesnych oraz wyrównanie standardów nowych i starych zasobów. [...] Jako działalność planistyczna powinna być ona skierowana na obszar całego miasta oraz sukcesywnie na wybrane obszary miasta, przede wszystkim jednak na obszary historyczne, XIX-wieczne i z I połowy XX wieku. Odnowa jest procesem społecznym, dotyczy architektury miasta, infrastruktury technicznej, zagadnień prawnych, ekonomicznych, administracyjnych i politycznych oraz powinna być realizowana metodą bezpośrednich konsultacji z mieszkańcami⁴.

Pojęcie „odnowa miast” jest przy tym „pojęciem nadrzędnym w stosunku do pojęć: rehabilitacja, rewaloryzacja, przebudowa, restrukturyzacja, modernizacja, rewitalizacja, konserwacja, sanacja, remonty itp.”⁵.

Potrzeba rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich nabrała nowego znaczenia z chwilą przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Uzyska-

² W języku polskim termin ten oznacza program „przebudowy miasta”.

³ Fragment referatu dr. Andreasa Billerta (Universität Viadrina, Frankfurt) wygłoszonego w 2006 roku na Międzynarodowej Konferencji „Rewitalizacja Miast”, w Lubaniu Śląskim.

⁴ K. SKALSKI: *Problemy rewitalizacji*. W: *Gospodarka przestrzenna gmin. Poradnik* T. 3. Fundusz Współpracy — Brytyjski Fundusz Know-How, Kraków 1998, s. 135—136.

⁵ T. SUMIEŃ, T. TOPOCZEWSKA, K. UFNALĘWSKA: *Problemy odnowy zagospodarowania miast i stref podmiejskich na przykładzie Łódzkiego Zespołu Miejskiego*. Wydawnictwo IGPiK, Warszawa 1992, s. 6.

nie dostępu do środków pomocowych UE aktywizowało działania władz samorządowych na szczeblu lokalnym, mające na celu rewitalizację rozumianą jako proces kompleksowej i interdyscyplinarnej odnowy zdegradowanych obszarów miejskich. Podstawą procesów rewitalizacji jest koncepcja zrównoważonego rozwoju, według której rozwój globalny, regionalny i lokalny musi przebiegać w harmonii z otaczającym nas środowiskiem. Z tej koncepcji wyprowadzono główne zasady rewitalizacji, obejmujące zagadnienia związane z kształtowaniem przestrzeni i infrastruktury w mieście, ze stymulowaniem rozwoju gospodarczego na obszarach zdegradowanych, z odbudową więzi i integracją społeczną na poziomie lokalnym oraz ochroną środowiska. Jest to więc proces wielokierunkowy, który z założenia nie może mieć charakteru incydentalnego i jednorazowego. Szczególnie w materii społecznej procesy rewitalizacji mogą być długotrwałe⁶. Stały i zrównoważony rozwój regionu nie jest możliwy bez udziału świadomego i dobrze wyedukowanego w warunkach cywilizacji informacyjnej społeczeństwa oraz gospodarki opartej na wiedzy. Nowoczesne i dobrze zorganizowane społeczeństwo staje się najważniejszym zasobem gospodarczym i stanowi nieodzowny element konkurencyjności regionu. O stopniu nowoczesności społeczeństwa decyduje wiele czynników, z których najważniejsze to: jakość życia, poziom wykształcenia i zatrudnienia mieszkańców, stopień integracji społecznej i kulturowej, a także stopień poczucia bezpieczeństwa i ładu publicznego. Zdegradowane obszary miejskie mają szanse odzyskać swoją świetność oraz

ponowne ożywienie procesów społeczno-gospodarczych na obszarze, w którym procesy te zamarły. Obszary wymagające rewitalizacji to nie obszary wybrane pod kątem wartości zabytkowej, ale obszary o szczególnej kumulacji problemów społeczno-gospodarczych (w tym także najczęściej — remontowo-architektonicznych). W historycznych miastach europejskich bardzo często obszarami takimi są najstarsze dzielnice miast, stanowiące zespoły zabytkowe. Jednak to nie zabytkowy charakter predestynuje je do rewitalizacji, ale właśnie szczególna kumulacja wielu problemów społecznych i gospodarczych w jednym miejscu⁷.

Rewitalizacja jest pojęciem stosowanym najczęściej w odniesieniu do części miasta lub zespołu obiektów budowlanych, które w wyniku przemian gospodarczych, społecznych, ekonomicznych i innych utraciły swoją pierwotną funkcję i dotychczasowe przeznaczenie. Przez określenie „rewitalizacja”

⁶ *Rewitalizacja, rehabilitacja i restrukturyzacja — odnowa miast*. Red. Z. ZIOBROWSKI, D. PTASZYCKA-JACKOWSKA, A. RĘBOWSKA, A. GEISSLER. Wydawnictwo IGPIK, Kraków 2000.

⁷ W. KŁOSOWSKI: *Metodologiczne problemy rewitalizacji obszarów miejskich w kontekście podziałania 3.3.1*. ZPORR, Bielsko-Biała 2004, s. 2.

rozumie się, wychodząc od etymologii (łac. *re + vita*) — przywrócenie do życia, ożywienie, względnie „odnowę”, co odnosi się do „procesu przystosowania stanu zagospodarowania miasta do zmiennych potrzeb społeczności miejskich i jednostek, które je tworzą”⁸, mając na myśli przede wszystkim architekturę miasta. Rewitalizacja jest działaniem skupionym na ożywieniu zdegradowanych obszarów miast, np. poprzemysłowych, służącym znalezieniu dla nich nowych funkcji, jakie będą mogły podjąć.

Tabela 1

Korzyści transformacyjne

Obszary działania	Korzyści
Sfera społeczna	<ul style="list-style-type: none"> — humanizacja osiedli budowanych z wielkiej płyty, — zwiększenie poczucia wspólnoty, odbudowa więzi społecznych i integracja społeczności lokalnej, — poprawa jakości życia mieszkańców, — zwiększenie bezpieczeństwa, — rozwiązywanie indywidualnych problemów i mobilizacja społeczności lokalnej, — ograniczenie patologii społecznych dzięki wdrażaniu programów walki z wykluczeniem społecznym, przestępczością i uzależnieniami, — pobudzenie aktywności mieszkańców, — ożywienie kulturalne
Sfera przestrzenna	<ul style="list-style-type: none"> — remonty i modernizacje zaniedbanej infrastruktury i budynków mieszkalnych, — odnowa i konserwacja zabytków oraz obiektów architektonicznych, — zagospodarowanie terenów poprzemysłowych lub opuszczonych przez wojsko, — wzrost atrakcyjności inwestycyjnej odnowionych obszarów, — powstanie nowych miejsc pracy — np. w turystyce, handlu, usługach (szczególnie, gdy rewitalizacji poddane zostają obszary o znaczeniu historycznym lub kulturalnym), — podnoszenie prestiżu dotąd zaniedbanych miejsc
Sfera gospodarcza	<ul style="list-style-type: none"> — ożywienie społeczno-gospodarcze regionów i miast, — ożywienie opustoszałych śródmieść, które utraciły swoją rolę centrów miast, — realizowanie programów wspierania przedsiębiorczości
Sfera ekologiczna	<ul style="list-style-type: none"> — poprawa stanu środowiska naturalnego, — zazielenianie i zagospodarowywanie przestrzeni miejskiej, — konserwacja zabytkowych parków

Źródło: Opracowanie własne Autorek artykułu.

⁸ Podręcznik rewitalizacji. Zasady, procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji. Urząd Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast, Warszawa 2003.

Rewitalizacja jest w tym znaczeniu zespołem działań z zakresu budownictwa, planowania przestrzennego, ekonomii i polityki społecznej, których celem jest zapewnienie wszechstronnego rozwoju miasta oraz poprawa warunków życia mieszkańców. Celem jest pobudzenie aktywności środowisk lokalnych i stymulowanie współpracy na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego, przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia społecznego w zagrożonych patologiami społecznymi obszarach miasta, regionu, przez tworzenie warunków rozwoju gospodarczego oraz podejmowanie działań, służących wyprowadzeniu danego obszaru z sytuacji kryzysowej, rozwój nowych bądź przywrócenie utraconych funkcji i stworzenie warunków rozwoju z wykorzystaniem jego charakterystycznych sił endogennych. Istotne w tej koncepcji rozwiązywania sytuacji kryzysowej danego obszaru jest zachowanie walorów historycznych, podkreślenie jego unikalności i lokalnego kolorytu, działanie w zgodzie z potrzebami i wartościami danej społeczności przy jej aktywnej partycypacji w przygotowaniu i realizowaniu programów rewitalizacji. Podejmowane działania dotyczą poszczególnych obszarów (tabela 1).

Powstawanie obszarów wymagających rewitalizacji jest skutkiem ogólniejszych procesów rządzących rozwojem miast, do których zaliczamy m.in.: proces degradacji miasta, gettyzacji, wymiany ludności, pauperyzacji oraz wielu innych wywołanych zmianami systemowymi mechanizmów gospodarczych i rozwojowych miast przemysłowych.

Proces degradacji miasta a procesy gettyzacji i migracji

Nie bez znaczenia dla społeczno-ekonomicznego portretu województwa jest problem migracji. Saldo migracji ludności w województwie jest ujemne od kilku już lat. Problem ten związany jest bezpośrednio ze zjawiskiem „drenażu mózgów”, czyli odpływem najzdolniejszej, wykształconej części populacji, która mogłaby przyczynić się do wzrostu gospodarczego całego województwa. Sprawa zatrzymania młodzieży w regionie pozostaje dziś jednym z pierwszoplanowych celów polityki społecznej województwa śląskiego. Decyzja o migracji wynika z relacji między subiektywnie pojmowanymi kosztami wyjazdu a przewidywanymi zyskami. Wyjazd wiąże się z koniecznością zmiany stylu życia, wzorów zachowań⁹, tożsamości. „Podróż kształcą” — wyjeżdżając za granicę, można poznać inne kultury, zobaczyć jak żyją inni ludzie, a za tą wiedzą może iść lepsze rozumienie świata. Zdobycie

⁹ W. THOMAS, F. ZNANIECKI: *Chłop polski w Europie i Ameryce*. T. 4: *Dezorganizacja i reorganizacja w Polsce*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.

doświadczenia zawodowego, nauka języka to kolejne z możliwych zalet migracji. Wyjeżdżający Polacy kalkulują też duże zyski finansowe. Materialne korzyści płynące z migracji — motyw wielu wyjazdów — są efektem konfrontacji obszarów bogatych (ale mniej prężnych demograficznie) i biednych ekonomicznie (za to bogatych w kapitał ludzki).

Mówiąc obecnie o groźbie „drenażu mózgów”, mamy na myśli odpływ najbardziej wartościowej części społeczeństwa: pod względem wykształcenia, posiadanych umiejętności i energii działania. Ale dla regionu bardzo istotnym zagrożeniem jest również odpływ młodzieży w ogóle. To właśnie młodzież będzie w przyszłości decydować o rozwoju gospodarczym regionu, o jego charakterze. Wykształceni młodzi ludzie, absolwenci uniwersytetów i innych uczelni wyższych są fundamentem budowy gospodarki opartej na wiedzy, do którego to modelu usilnie dążymy¹⁰.

Rozwijające się miasto to także stare budynki i zespoły zabudowy, które nie przystają do współczesnych potrzeb albo norm budowlanych. Narastające trudności budowania i przebudowywania obiektów tkwiących w gęstej zabudowie miejskiej, wśród zawitych sieci infrastruktury naziemnej, podziemnej, a nawet napowietrznej, czynią czasem inwestowanie trudnym lub nieopłacalnym. Zmiany sieci drogowej i ulicznej mogą zdecydować, że jakiś fragment miasta zaczyna zamierać. Następuje pogarszanie się stanu budynków, statusu mieszkańców, maleją możliwości wykorzystania kwalifikacji, nasilają się zjawiska wyludniania i pogarszania składu społecznego, obniżania standardów technicznych, pogarszania wizerunku przestrzennego, obniżają się warunki życia — wszystko to powoduje, że chętni do zamieszkania w tym obszarze są coraz mniej liczni i coraz słabsi, tak ekonomicznie, jak i pod względem pozycji społecznej. Tym samym w miastach tworzą się tzw. złe dzielnice. W efekcie następuje obniżenie atrakcyjności i wartości rynkowej nieruchomości na danym obszarze, a w konsekwencji — dalsza jego pauperyzacja. Z czasem na degradującym się terenie pojawiają się wszystkie komponenty slamsów: przestępczość, wobec niemożności korzystania z usług — nastawienie mieszkańców na samozaradność, zbieranie odpadków, składowanie różnych rzeczy w komórkach i garażach (cechą biedy jest gromadzenie zapasów o nieokreślonej użyteczności), ogródki, hodowla drobiu, a nawet trzody itp.

Od początku transformacji systemowej, czyli od 1989 roku widoczna jest na terenach województwa, najpierw katowickiego, obecnie śląskiego, degradacja poszczególnych miejskich kwartałów, w których zlokalizowane zostały mieszkania pracowników upadłych zakładów przemysłowych. Obser-

¹⁰ W. ŚLĘZAK, M. ŚWIĄTKIEWICZ-MOŚNY: *Czy grozi nam drenaż mózgów? Główne motywy migracji absolwentów szkół wyższych*. W: *Zamojskie Studia i Materiały*. R. VII, z. 1. Red. J. SOWA. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość 2005, s. 134—135.

wowane obszary biedy pokrywają się właściwie z socjologicznym pojęciem obszaru naturalnego, czyli zamieszkiwanego przez ludność charakteryzującą się podobieństwem tradycji społecznej zawodu, zainteresowań, czy innych jeszcze wyróżniających ją cech kulturowych (wzorcowym przykładem są osiedla górnicze). W tym sensie strefy, w których koncentrują się zjawiska związane z ubożeniem danej społeczności są swoistymi gettami, które opisują następujące cechy:

- wyraźna odrębność przestrzenna — nawet gdy nie ma wyraźnych granic fizycznych (mur, płot, brama) możemy wskazać limesy w przestrzeni lub mapy mentalne, świadczące o inności opisywanego obszaru w stosunku do otoczenia;
- względna homogeniczność statusowa mieszkańców;
- względna homogeniczność zabudowy;
- poczucie odrębności społecznej, świadomościowej;
- odczuwanie enklawowości (wyłączenia) zarówno przez mieszkańców obszaru, jak i obserwatorów zewnętrznych¹¹;
- niska przenikalność pomiędzy obszarem wyłączonym a światem otaczającym.

Z punktu widzenia waloryzowania przestrzeni, obszary biedy charakteryzują się brakiem ładu wpływającego na jakość życia mieszkańców. Wymienia się:

- **ład urbanistyczno-architektoniczny** oznaczający stopień harmonii przestrzeni miejskiej (położenie domów, ich kształt i wielkość, zgodność współwystępujących stylów architektonicznych, ilość i położenie w tkance miejskiej terenów zielonych — ogrodów, parków, obiektów małej architektury, np. fontanny, przebieg dróg i ścieżek);
- **ład funkcjonalny**, na który składają się walory użytkowe mieszkania, osiedla, dzielnicy i miasta jako całości, wyrażające się nasyceniem sklepami, punktami usługowymi, klubami, kawiarniami, ośrodkami zdrowia, żłobkami, placami zabaw dla dzieci, szkołami;
- **ład estetyczny**: ocena piękna lub brzydoty przestrzeni miejskiej. O ocenie decydują: rodzaj zabudowy (np. kształt i kolorystyka budowli, obecność w nich elementów podkreślających symetrię lub asymetrię), nasycenie i wygląd szyldów, neonów, reklam, wreszcie czystość, świeżość, ładny zapach;
- **ład społeczny** wyznaczony przez ocenę stosunków społecznych (więzi sąsiedzkiej, osiedlowej, dzielnicowej i miejskiej, poczucie bezpieczeństwa lub jego brak);

¹¹ M.S. SZCZEPAŃSKI, W. ŚLĘZAK-TAZBIR: *Między łękiem a podziwem. Getta społeczne i przestrzenne w starym regionie przemysłowym*. W: *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*. Red. B. JAŁOWIECKI, W. ŁUKOWSKI. Wydawnictwo Academica, Scholar, Warszawa 2007, s. 34—35.

— **ład ekologiczny** odnosi się do wartości ekologicznej miejsca, w którym mieszkańcy żyją. Wartość tę wyznaczają: stopień zanieczyszczenia środowiska, nasłonecznienia, poziom hałasu, cyrkulacji powietrza, obecność lub brak przemysłu uciążliwego dla mieszkańców¹².

Taki katalog zmiennych, pozwalających zakwalifikować dany obszar jako strefę biedy i wykluczenia, umożliwił charakterystykę śląskich gett, zamieszkiwanych przez ludzi należących do podklasy społecznej, tzw. *underclass*.

Do najbardziej zdegradowanych obszarów należy kilkanaście dzielnic, czasem ulic, umiejscowionych w paśmie od Dąbrowy Górniczej po Rudę Śląską. Do tej pory udało się zidentyfikować następujące obszary charakteryzujące się szczególnym nagromadzeniem wszystkich niekorzystnych czynników: od degradacji ekologicznej i estetycznej poczynawszy, przez fatalną infrastrukturę budynków mieszkalnych, na patologii i wykluczeniu społecznym kończąc:

- Siemianowice: Hugo, Richter, Nowy Świat, Sobieskiego, Hutnicza;
- Świętochłowice: Lipiny, Chropaczów;
- Bytom: Bobrek, Łagiewniki, Rozbark, Szombierki;
- Chorzów: Chorzów Stary;
- Ruda Śląska: Orzegów;
- Zabrze: Zaborze, Makoszowy;
- Katowice: Załęże;
- Mysłowice: Piasek i Rymera.

Poza wyodrębnionymi obszarami miejskimi, mającymi swą nazwę administracyjną lub zwyczajową, również śródmieścia są zamieszkiwane przez osoby najbiedniejsze. Jest to wyraźnie widoczne w każdym z wymienionych na liście miast i związane z tzw. teorią stref koncentrycznych (*concentric-zone theory*), czyli diagramem struktury ekologicznej, który w centralnych rejonach miejskich lokuje strefy biedy i dewiacji społecznej. Luksusowe deptaki — główne ulice handlowe wielkich miast, dobrze prezentują się tylko z zewnątrz, np. dzięki nowym elewacjom czy efektownemu oświetleniu. Wnętrza oficyn nadal odrzucają przechodnia wyziewami, które się z nich wydobywają.

Gettyzacja biedy oznacza, że na pewnych obszarach (w dzielnicach) ludność biedna występuje w większym zagęszczeniu. Obszary biedy w tkance przestrzeni miejskich zamieszkuje — jak już wspomniano wcześniej — klasa ludzi usytuowanych na marginesach życia społecznego albo już nawet poza marginesem, ludzi wykluczonych społecznie. O istnieniu obszarów biedy świadczą również mapy mentalne mieszkańców danych miast. Każdy zapytany na ulicy przechodzień, mieszkaniac danej społeczności, potrafi wskazać obszary, które stygmatyzowane są jako biedne, wykluczone i stanowiące

¹² B. JAŁOWIECKI, M.S. SZCZEPAŃSKI: *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 363—366.

potencjalne źródło wszelkiej społecznej patologii. Problemy występujące w takich „gettach” są wielorakie: brak pracy, przemoc, złe wzorce wychowawcze, fatalne warunki mieszkaniowe, problemy zdrowotne. Gettyzacja biedy jest związana z bardzo złą substancją mieszkaniową. Z kolei zatłoczone i zanieczyszczone oraz niezbyt bezpieczne centra przegrywają w konkurencji z przedmieściami i dzielnicami rezydencyjnymi. Mamy do czynienia z tendencją wyprowadzania się ludzi średniozamożnych i zamożnych ze ścisłego centrum. Pozostają w nich ci, których nie stać na kupno czy zamianę mieszkania — osoby biedne, starsze, mało zaradne. Na terenach, które utraciły atrakcyjność postępuje degradacja osiedli, prefabrykowanych bloków. Degradacji społecznej zawsze towarzyszy degradacja obiektów.

Nie sposób również nie zwrócić uwagi na pogłębiający się wśród śląskich gett biedy problem „dzieci ulicy”. Definicja Banku Światowego dzieli dzieci ulicy na trzy kategorie:

- *street working children* — dzieci, które pracują na ulicy, ale utrzymują kontakt z rodziną i zazwyczaj wracają do niej na noc;
- *street living children* — dzieci, które mieszkają i pracują na ulicy i prawie nie utrzymują kontaktu z rodziną;
- *children at risk* — dzieci, których warunki życia dalekie są od postanowień Konwencji o Prawach Dziecka, ciężko pracują lub przebywają w więzieniach.

Dzieci ulicy śląskiej to najczęściej dzieci sytuujące się w pierwszej kategorii. Na ulicy znajdują („załatwiają”) wszystko — od pieniędzy począwszy, na żywności, zabawkach i ubraniach skończywszy. Nie znają wartości pieniądza i dóbr materialnych. Znajdują przyjemność w niszczeniu mienia. Często są członkami nieformalnych grup dziecięcych, gdzie obowiązuje „kult siły”: wdają się w bójki lub napadają na przypadkowych ludzi. „Zarabiają” głównie żebrząc i kradnąc. Zdobytymi towarami handlują między sobą lub na bazarach. Część dzieci eksperymentuje z alkoholem, klejami i używkami, ponieważ brak zajęć i opieki sprawia, że staje się to atrakcyjną formą spędzania czasu. Prawie wszystkie dzieci ulicy mają poważne kłopoty w szkole z powodu wagarów, agresji i niskich możliwości intelektualnych, spowodowanych zaniedbaniem wychowawczym. Powielają styl życia swoich rodziców, stając się członkami marginesu społecznego. Brak prawidłowych wzorców w rodzinie powoduje, że dzieci nie potrafią nawiązywać bliskich i konstruktywnych relacji z rówieśnikami.

Trudne do dokładnej identyfikacji pozostają nadal blokowiska. Pośród ich mieszkańców jest ogromna liczba osób bezrobotnych, która utraciła zatrudnienie w wyniku restrukturyzacji przemysłu. A przecież osiedla z wielkiej płyty budowane były właśnie dla przybyłych do pracy do regionu przemysłowego ludzi z całej Polski. Całkowite zubożenie mieszkańców blokowisk kończy się najczęściej eksmisją do mieszkań socjalnych. Ci, którzy na opła-

cenie czynszu przeznaczają wszystkie środki, jakimi dysponują, stają się niebezpieczną „bombą zegarową” biedy, która nie wiadomo kiedy wybuchnie. Dramatycznym przykładem może być osiedle Miedzna Wola, które zostało zbudowane dla 8 000 mieszkańców — rodzin pracowników kopalni „Czeczot”. Po dwudziestu latach eksploatacji okazało się, że złoża w kopalni są na wyczerpaniu i zakład zostanie zamknięty. Przerażeniem napawa myśl o przyszłości osiedla, w którym życie wyznaczone było działalnością kopalni. Jeżeli nie zostaną stworzone szybko możliwości pracy dla byłych pracowników kopalni „Czeczot”, możemy być pewni powstania ogromnego getta biedy, ubóstwa i impotencji zarówno mentalnej, jak i behawioralnej.

Odrodzenie przestrzeni i tradycji

Wspomniana już dzielnica Lipiny położona jest w północno-zachodniej części Świętochłowic. Pierwsza wzmianka o Lipinach pojawiła się w 1802 roku w akcie sprzedaży dóbr rycerskich Chropaczów wraz z folwarkiem Lipina hrabiemu Hesji — Jerzemu Karolowi. W 1806 roku folwark liczący około 75 hektarów zmienił właściciela — został nim król Bawarii Maksymilian Józef Wittelsbach. Bogate złoża węgla zaczęto eksploatować w 1823 roku. W 1826 roku tereny te odkupił hrabia Łazarz Henckel von Donnersmarck, a w 1848 majątek Donnersmarcków przejął syn Karola Łazarza — Gwidon Henckel. Był on współzałożycielem pierwszej spółki akcyjnej na Górnym Śląsku — Śląskie Kopalnie i Cynkownie (powstałej w 1853 roku). Spółka w krótkim czasie nabyła kopalnie rud cynkowo-ołowiowych, kopalnie węgla i huty cynku. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX wieku spółka wybudowała na terenie Lipin kolejne huty cynku (m.in. Dawid), prażalnię, walcownię, fabrykę kwasu siarkowego i nadała im wspólną nazwę Huta Silesia.

Zarówno zabudowa Lipin, jak i otaczające tereny to obszary zdegradowane przez przemysł. W latach siedemdziesiątych znaczna część zasobniejszych mieszkańców przeprowadziła się do pobliskich nowych osiedli, co również osłabiło kondycję dzielnicy. Równocześnie, ze względu na ograniczenia terenowe, w tym rejonie powstało najmniej nowej zabudowy mieszkalnej w porównaniu z pozostałymi dzielnicami. Zabudowa Lipin w części poprzemysłowej składa się z osiedla robotniczego Huty Silesia, budynków municypalnych dawnego urzędu gminy i Domu Sportu, mieszczącego salę gimnastyczną i remizę strażacką. Stan tej zabudowy i infrastruktury technicznej jest fatalny, a do pogłębiania tej sytuacji przyczynia się oddziaływanie linii tramwajowej biegnącej wzdłuż ulicy Barlickiego. Na terenie dzielnicy znajduje się najstarszy

w Świętochłowicach kościoł — pw. św. Augustyna (witraże i organy kościoła wpisane są do rejestru zabytków województwa śląskiego).

Obecnie dzielnicę zamieszkuje 7 404 mieszkańców, co stanowi 13,2% ogółu populacji miasta¹³. Bezrobocie w dzielnicy kształtuje się na poziomie 19,4% (co stanowi 19,8% wszystkich zarejestrowanych bezrobotnych mężczyzn i 19,1% kobiet). Na terenie dzielnicy Lipiny mieszka 34,3% ubogich korzystających ze wsparcia Ośrodka Pomocy Społecznej. Pod względem przestępczości obszar ten znajduje się na drugim miejscu w skali miasta (główne kategorie: przestępstwa skierowane przeciw mieniu, rodzinie i opiece, życiu i zdrowiu, wolności, ustawie o wyrobie i rozlewie wyrobów spirytusowych). W dzielnicy mieści się najwyższa liczba budynków komunalnych (104) wybudowanych przed 1945 rokiem. Przestrzeń dzielnicy tworzy sieć dwudziestu siedmiu ulic, z których około 80% wymaga remontu. Większość kryteriów wyznaczających obszar do rewitalizacji, zwany też „obszarem kryzysowym”, na którym występuje wiele negatywnych zjawisk i procesów w sferze przestrzennej, społecznej, gospodarczej, świadczących o trwałej degradacji, zostało przez dzielnicę spełnionych. Tym samym Lipiny z zabudową dawnej gminy i terenami po Hucie Silesia zostały zakwalifikowane w całości do objęcia programem rewitalizacji. Do kryteriów kwalifikacyjnych zalicza się między innymi¹⁴:

- wysoki poziom ubóstwa i wykluczenia,
- wysoką stopę długotrwałego bezrobocia,
- niski poziom wykształcenia, wyraźny deficyt kwalifikacji i wysoki wskaźnik przerywania skolaryzacji,
- wysoki poziom przestępczości i wykroczeń,
- szczególnie wysoki stopień degradacji środowiska,
- niski wskaźnik prowadzenia działalności gospodarczej.

Rewitalizacja to nie tylko inwestowanie na zaniedbanych terenach miejskich, remontowanie starej zabudowy, przebudowa obiektów przemysłowych i uzupełnianie tych działań analizą socjologiczną czy badaniem potrzeb lub opinii mieszkańców. Coraz częściej wydaje się, iż to właśnie społeczny aspekt zaczyna być najbardziej inspirującym i wymagającym kreatywności elementem planowania, tworzenia i realizowania procesów rewitalizacji. Z jednej strony jest to rozwój gospodarczy, polegający na tworzeniu nowych miejsc pracy, stref aktywności gospodarczej oraz poprawie warunków miesz-

¹³ Na podstawie Lokalnego Programu Rewitalizacji Obszarów Miejskich Miasta Świętochłowice na lata 2007—2015.

¹⁴ Art. 47 ust. 1 rozporządzenia Komisji (WE) nr 1828/2006 z dnia 8 grudnia 2006 r. ustanawiającego szczegółowe zasady wykonania rozporządzenia Rady (WE) nr 1083/2006 oraz rozporządzenia (WE) nr 1080/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.U. UE L 371/z 27.12.2006 r.). Obszary objęte operacjami w zakresie rewitalizacji muszą spełniać co najmniej trzy z podanych kryteriów.

kaniowych i infrastruktury publicznej (w regionie, mieście i jego dzielnicach), z drugiej — szeroko rozumiane kwestie społeczne. Już w samej definicji rewitalizacji mówi się o społecznej akceptacji i odwołuje się do wartości dziedzictwa kulturowego danego regionu. Wartość stanowią nie tylko budynki czy inne materialne pozostałości dawnej działalności człowieka, ale także tradycja regionu związana z wykonywanymi zawodami, zachowane elementy sposobu życia, struktura więzi społecznych. Chodzi o to, aby budować ze społecznościami lokalnymi i wspólnie z nimi tworzyć pomysły na organizację przestrzeni, w której mogą one zachować swoją tożsamość i kultywować tradycje. Sens rewitalizacji polega na w miarę jednoczesnym, planowym i kompleksowym przekształcaniu miasta czy obszarów przemysłowych, jako całości społeczno-przestrzennej, z zachowaniem dziedzictwa kulturowego.

Wzajemne dopasowywanie się tkanki materialnej i społecznej jest bardzo trudne, ponieważ przebudowa infrastruktury materialnej jest dużo łatwiejsza niż odbudowa lub zmiana mentalności i organizacji życia społecznego. Proces odnowy społecznej zachodzi zazwyczaj na obszarze w znacznym stopniu już zrewitalizowanym. Lipiny są szczególnym przypadkiem, gdzie następuje samoistny i swoisty proces sanacji i odtwarzania przestrzeni społecznej wywołany przez odrodzenie się starej tradycji za sprawą Grupy Tradycji Śląskiej¹⁵, której pomysłodawcą i twórcą jest Grzegorz Stachak. W czasie tradycyjnie kultywowanych na Śląsku świąt, Lipiny nie tylko odżywają, a ulice znów wyglądają jak dziesiątki lat temu, np. podczas procesji Bożego Ciała, ale przez chwilę znajdują się w centrum uwagi całego kraju dzięki mass mediom, które prezentują migawki z uroczystości w wielu programach informacyjnych. Ponadto Grupa zajmuje się edukacją regionalną, do jej osiągnięć należy między innymi inscenizacja tradycyjnego śląskiego wesela na Skałce, uczestnictwo w majowych Śląskich Godach w Skansenie oraz liczne spotkania z młodzieżą w szkołach, propagujące często zapomniane już tradycje śląskie. Działania Grupy przyciągają do Lipin nie tylko lokalne media, ale także mieszkańców innych miast, turystów oraz fotografów profesjonalistów i amatorów — dla wszystkich jest to niezapomniana chwila i okazja do zapoznania się z kulturą i tradycją regionu.

---

¹⁵ Grupa Tradycji Śląskiej powstała w 1997 roku przed 125. rocznicą erygowania parafii św. Augustyna (1872) i rozpoczęła swoją działalność od prezentacji tradycyjnych strojów śląskich podczas corocznej pielgrzymki na Górę Świętej Anny. Obecnie Grupa Tradycji Śląskiej ma swoją siedzibę w Centrum Kultury Śląskiej w Lipinach. Jej działalność jest ściśle powiązana z kalendarzem liturgicznym (uczestniczy w: Triduum Paschalnym, święcie Józefa Robotnika — 1 maja, święcie Konstytucji 3 maja, procesji Bożego Ciała, Ślubowaniu Odpustu Serca — osiem dni po Bożym Ciele, mszy świętej we wspomnienie św. Anny — 26 lipca, pielgrzymce kobiet do Piekar Śląskich w sierpniu, odpuscie lipińskim w ostatnią niedzielę sierpnia, pielgrzymce na Górę Świętej Anny we wrześniu, nabożeństwie różańcowym ze św. Teresą — 1 października, Święcie Niepodległości, pasterce).

Bezrobocie — śląska bieda

Socjologiczne zainteresowanie problemem bezrobocia skupia się wokół konsekwencji tego zjawiska zarówno dla wielkich struktur społecznych (gdy badania dotyczą bezrobocia w skali ogólnokrajowej, skupiają się na poszukiwaniu np. przyczyn różnych masowych ruchów społecznych, strajków, protestów, manifestacji, ale również gdy obiektem badań są zmiany społeczne, rozwój i postęp cywilizacyjny), jak i dla małych społeczności lokalnych. Analizuje się wpływ bezrobocia na zmiany postaw osób dotkniętych bezrobociem osobiście, jak również członków ich rodzin. Bada się także wzajemne oddziaływanie bezrobocia i stylów życia. Materialne aspekty życia ludzi zawsze znajdowały się w obszarze zainteresowania socjologii, gdyż porządek biedy i bogactwa znajduje wyraźne odzwierciedlenie w strukturze społecznej, w powstawaniu warstw społecznych, w podziale dóbr, dostępie do osiągnięć cywilizacyjnych. W tym sensie ubóstwo materialne, będące konsekwencją braku pracy, stanowi jedną z najistotniejszych zmiennych, które poddawane są współczesnej refleksji socjologicznej. Wreszcie pojęcie sprawiedliwości społecznej, które decyduje o tym, czy jednostka czuje się w społeczeństwie bezpiecznie i ma możliwość realizowania swoich celów życiowych w zgodzie z normami społecznymi, jest tym pojęciem, którego kryzys najdotkliwiej odczuwamy, gdy przyjrzymy się wypowiedziom zgorzkniałych ludzi, którym nagle, bez przygotowania, bez zapowiedzi odebrano możliwość zapewnienia sobie godnego i statecznego życia, w którym jest miejsce na plany i na ich realizację, na marzenia.

Problemy towarzyszące bezrobociu dotyczą wielorakich aspektów życia. Jeśli chodzi o rodziny dotknięte bezrobociem, to skutki braku pracy są daleko idące. Mogą pojawić się wówczas takie zjawiska, jak: wyuczona bezradność, dziedziczenie statusu, poczucie braku sensu, nastawienie na wegetację zamiast na aktywną realizację własnych talentów i możliwości. Reakcją dziecka na rzeczywistość „okaleczoną”, czyli pozbawioną wielu potrzebnych przedmiotów codziennego użytku, z czego dziecko zdaje sobie sprawę wskutek kontaktu z innymi dziećmi w swojej społeczności, jest na ogół lęk, ostatecznie prowadzący do buntu i narastania postawy agresywnej. Poza tym, w postrzeganiu swoich możliwości i tego, co oferuje świat, dziecko wykazuje się swoistym minimalizmem. Socjalizacja, która dokonuje się w rodzinie, będącej zasadniczym miejscem wychowania jednostki do życia w społeczeństwie, nigdy nie będzie pełna, jeśli zabraknie jej jakiegoś elementu trwałego dla otaczającego świata społecznego. W rodzinie dotkniętej bezrobociem dziecko ma zafałszowany obraz wzorów i ról społecznych, który w przyszłości uniemożliwi mu właściwe przystosowanie się do panujących norm. Inne wzory nabyte w dzieciństwie odbierają wręcz możliwość pełnego uczestnictwa

w życiu społecznym, opartym na ustalonych zasadach i normach. Kobieta, która jest zmuszona przejąć obowiązki głównego żywiciela rodziny nierzadko pod wpływem zmęczenia staje się zgorzkniała, a kiedy pozostaje długotrwale bezrobotna — pogrąża się w apatii i depresji. Sytuacja społeczna nakłada się niejako na sytuację biologiczną — zwłaszcza, gdy bezrobocie dotyka kobiety w średnim wieku, a więc niechętnie zatrudnianej przez pracodawców. Mężczyzna pozbawiony pracy wątpi w swoją przydatność, zakwestionowaniu podlega poczucie jego męskości i władzy.

Jedną z najsłynniejszych prac dotyczących analizy społecznych skutków bezrobocia jest wydana w 1933 roku w Lipsku swoista monografia małej osady pod Wiedniem — Marienthalu¹⁶. Dała ona początek studiom socjograficznym nad problemem długotrwałego pozostawiania bez pracy dużego odsetka ludności zamieszkującej wspólne terytorium. Lektura wyników badań nad bezrobotnymi Marienthalu dzisiaj, ponad siedemdziesiąt lat od ukazania się pierwszego wydania tomu podsumowującego wyniki analizy socjologicznej, zadziwia swoją aktualnością. Ówczesni badacze zabrali się do badań bardzo rzetelnie. Zamieszkali w osadzie dotkniętej bezrobociem, obserwowali codzienne życie marienthalczyków, studiowali ich domowe budżety, a nawet prosili nauczyciela, aby notował, które dzieci, w danym dniu przyniosły drugie śniadanie, a które nie. Pozwoliło to wyodrębnić dni tłuste i dni chude wśród wszystkich dni miesiąca żyjącej jedynie z zasiłku dla bezrobotnych większości pozbawionych pracy mieszkańców austriackiej osady. Obecnie nie ma właściwie takich możliwości badawczych, ale studia nad bezrobociem jako kwestią społeczną nie zmieniły się. U ich podstaw leży rozpatrywanie „pod kątem bezczynności zawodowej osób zdolnych i gotowych do bezzwłocznego podjęcia pracy, dla których dochody z pracy są podstawą egzystencji”¹⁷. Bezrobocie masowe jest pierwszym i najważniejszym problemem, którego rozwiązanie stanowi priorytet polityki społecznej każdej z kolejnych ekip rządzących, zarówno na poziomie administracji państwowej, jak i samorządowej.

Bezrobocie nie jest zjawiskiem nowym. Jednak w ostatnich już prawie dwóch dekadach wiąże się przede wszystkim z momentem wielkiej zmiany, która miała miejsce w Polsce na skutek obalenia starego systemu — gospodarki centralnie planowanej, i zastąpienia jej gospodarką wolnorynkową. Kapitalizm okazał się bezlitosny dla filozofii opartej o zasadę „czy się stoi, czy się leży — dwa tysiące się należy”. Zgodnie z naczelną zasadą ideologiczną realnego socjalizmu, w całym kraju obowiązywała reguła pełnego zatrudnienia. Oznaczało to w praktyce tolerowanie przerostów zatrudnienia

¹⁶ M. JAHODA, P. LAZARSFELD., H. ZEISEL: *Bezrobotni Marienthalu*. Przeł. R. MARSZAŁEK. Wydawnictwo Oficyna Naukowa, Warszawa 2007.

¹⁷ M. SZYLKO-SKOCZNY: *Polityka społeczna wobec problemu bezrobocia w Trzeciej Rzeczypospolitej*. Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2004, s. 16.

w przedsiębiorstwach państwowych i kamuflowanie ukrytego bezrobocia na terenach wiejskich. Wiązało się także z funkcjonowaniem etatów socjalnych w kluczowych branżach przemysłu — zatrudnieni ludzie byli zbędni z punktu widzenia procesu produkcyjnego, lecz nie byli zwalniani z przyczyn społecznych i doktrynalnych. W 1989 roku nie istniały instytucje rejestrujące skalę ukrytego czy jawnego bezrobocia, nie prowadzono także rejestrów statystycznych w tym zakresie. W latach 1989—1990 kapitał edukacyjny pracowników zatrudnionych w gospodarce województwa był skromny i w żadnej mierze nie odpowiadał wymogom projektowanych działań restrukturyzacyjnych. Pod względem udziału osób z wyższym wykształceniem w całej grupie zatrudnionych województwo katowickie zajmowało 32. miejsce w kraju (na 49), z policealnym i średnim zawodowym — 48. miejsce, a ze średnim ogólnokształcącym — 41. Również poziom formalnych kwalifikacji mieszkańców, mierzony ich wykształceniem, był stosunkowo niski. W 1989 roku 2% mieszkańców legitymowało się wykształceniem niepełnym podstawowym, 36% — podstawowym, 31% — zasadniczym zawodowym, 25% — średnim i tylko 6% — wyższym¹⁸.

Najpoważniejszych i wielowymiarowych zmian transformacyjnych doświadczyła tradycyjna rodzina robotnicza województwa. W pierwszej kolejności to właśnie jej członkowie odczuli wyraźny ubytek miejsc pracy, głównie w przemyśle ciężkim, zwłaszcza w górnictwie i hutnictwie. Według statystyk, w rezultacie recesji gospodarczej, likwidacji zakładów pracy, ich bankructwa lub prywatyzacji liczba miejsc pracy w przemyśle województwa zmniejszyła się o blisko 300 tys. i tylko częściowo została zrekompensowana przez nowe stanowiska pracy¹⁹. Dwa bieguny skutków transformacji zainicjowały powstanie dwóch światów, które możemy porównać do dwóch baśni. W pierwszej z nich — o małej, zmarzniętej, zagubionej dziewczynce z zapałkami, jedyną podporą codziennej egzystencji jest coraz słabsza nadzieja, gasnąca wraz z wypalaniem kolejnych zapałek. Otaczający świat jest szary, brudny i deszczowy. W drugiej — o śpiącej królewnie, panuje dobrobyt, dominują ciepłe, jasne barwy i słoneczna aura. Nadzieja jest zbędna: zastąpiła ją stabilna pewność jutra i towarzyszące jej wysoka samoocena i konsekwentne osiągnięcie zamierzonych celów²⁰.

Mamy zatem z jednej strony ofiary transformacji — nędźnie żyjących i poddających się bezsensowi ludzi, z drugiej — zdobywców i wygranych. Do zwycięzców należą osoby obdarzone odwagą transformacyjną albo czymś,

¹⁸ M.S. SZCZEPAŃSKI: *Opel z górniczym pióropuszem*. Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2002, s. 46.

¹⁹ M.S. SZCZEPAŃSKI, W. ŚLĘZAK-TAZBIR: *Sytuacja społeczno-ekonomiczna w województwie śląskim. Ubóstwo starego regionu przemysłowego*. W: *Nowa gospodarka społeczna...*, s. 59.

²⁰ Por. A. BABCZYŃSKA: *Katalog wystawy „Śląsk okiem naukowca”*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.

co w terminologii pływackiej zwykło określać się mianem „czucia wody”. Czucie wody, rozumiane jako subiektywne odczuwanie cech środowiska (ciśnienia wody, jej oporu i wyporu, opływu strumieni wokół ciała, temperatury, przezroczystości itd.), pozwalające na zareagowanie w najbardziej adekwatny sposób, stanowi o efektywności, tempie i poziomie osiągnięć. Innymi słowy, ludzie zaliczani dziś do klasy średniej dali się ponieść fali przemian, która przykryła tych, którzy nie wykazali się odpowiednim czuciem wody.

Bezrobocie jako zjawisko społeczne „polega na tym, że większa lub mniejsza liczba osób zdolnych do pracy i jej poszukujących nie znajduje zatrudnienia [...] bezrobocie ma charakter przymusowy, a nie dobrowolny”²¹. Wiele badań przeprowadzonych szczególnie w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku, m.in. te przywołane już wcześniej, dotyczące austriackiej osady Marienthal, pozwoliły wyodrębnić najpoważniejsze skutki psychospołeczne bezrobocia. Osobę bezrobotną scharakteryzowano za pomocą takich cech osobowościowych, jak: niestabilność emocjonalna, alienacja, depresyjność, apatia. „Podkreślano, że utrata pracy powoduje szok, po czym następuje faza pesymizmu i przystosowanie do sytuacji, ale pogarszająca się sytuacja materialna prowadzi do fatalizmu”²².

Jeden z badaczy analizujących pamiętniki bezrobotnych Marienthalu — Paul F. Lazarsfeld, wspólnie z Bohdanem Zawadzkim²³ wyróżnił sześć stadiów zmian samopoczucia i nastrojów osób pozbawionych pracy:

- 1) strach i stres — poczucie krzywdy, załamanie, a czasem chęć odwetu;
- 2) odrętwienie i apatia;
- 3) uspokojenie i wzrost zrównoważenia oraz powrót do działania i próby znalezienia nowej pracy;
- 4) utrata nadziei — brak rezultatów, bezowocność wysiłków;
- 5) apatia, poczucie beznadziejności i lęk;
- 6) pogodzenie się z losem — akceptacja trudnej sytuacji, spokój lub głuchość²⁴.

Wszystkie te cechy charakterystyczne dla osoby pozostającej długotrwale bezrobotną mają wpływ nie tylko na jej samoocenę i tożsamość, ale odczuwane są także przez jej najbliższe otoczenie. Bezrobocie wpływa dysfunkcyjnie na rodzinę i prowadzi do różnego rodzaju konfliktów i patologii.

Ubóstwo jest wypadkową różnych procesów i zjawisk, jednak badacze za najważniejszy aspekt ubóstwa uznają deprawację w zakresie materialnych

²¹ A. RAJKIEWICZ: *Mała encyklopedia ekonomiczna*. PWE, Warszawa 1974, s. 71.

²² M. SZYLKO-SKOCZNY: *Polityka społeczna wobec problemu bezrobocia w Trzeciej Rzeczypospolitej*. Wydawnictwo ASPRA, Warszawa 2004, s. 75.

²³ B. ZAWADZKI, P. LAZARSFELD: *Psychologiczne konsekwencje bezrobocia*. „Kultura i Społeczeństwo” 1993, nr 2, s. 101 — 119.

²⁴ Ibidem, s. 75.

warunków życia i marginalizację w ramach stosunków społecznych. Marginalizacja jest skutkiem strukturalnego bezrobocia wynikającego z rozwoju technologii i wzrostu poziomu wymaganych kwalifikacji zawodowych, którym nie mogą sprostać klasy niższe, w przypadku analizowanego regionu — górnicy i robotnicy, których jedynym kapitałem była dotychczas siła mięśni. W analizie postaw mieszkańców zdegradowanych dzielnic — terenów poprzemysłowych, warto posłużyć się terminem autorstwa Marka S. Szczepańskiego: „prawnicy i profesorowie biedy” — ludzie, którzy do perfekcji opanowali umiejętność korzystania z możliwości oferowanych przez różne organizacje pomocy społecznej. Wśród mieszkańców wymarłych przemysłowych dzielnic Śląska i Zagłębia pogłębia się swoisty syndrom somalijski.

Portretując cywilizacyjny awans Europy Zachodniej, jej wrażliwy odbiorca i malarz — Zbigniew Herbert, ukazywał go na tle zacofania i dzikości, jakie były przypisywane terenom na wschód od Lwowa. Pisał on niegdyś, że 100 km na wschód od Lwowa nie ma nic, a dawniejsi kartografowie z pewnością zaznaczyliby te tereny na mapie jako „kraj smoków”. Trudno w tym kontekście nie zauważyć, że podział na Polskę Zachodnią — rozwiniętą i kwitnącą oraz Polskę Wschodnią — ścianę biedy, jest wciąż aktualny, a w wymiarze województwa zaznacza się także w postaci zamykania biedy w swoistych gettach, wyłączonych enklawach — niegościnnych, wrogich, pełnych ludzkiej substancji pozbawionej sensu i celu życia. Co prawda z roku na rok tempo spadku bezrobocia jest coraz wyższe, ale pogłębia się niestety bezrobocie wśród kobiet i osób długotrwale bezrobotnych.

Trudno nie zauważyć, iż dopiero po wstąpieniu do Unii Europejskiej, zmianie mentalności i ukierunkowaniu na realizowanie konkretnych projektów, adresowanych do określonych grup społecznych, regionalna polityka zaczęła przeprowadzać sensowne programy mające na celu przede wszystkim edukację i zmianę kwalifikacji osób wykluczonych społecznie. Stosowane w początkowej fazie zasiłki dla bezrobotnych absolwentów nie przyczyniały się w ogóle do aktywizacji zawodowej, ale opóźniały po prostu wpis do rejestru bezrobotnych.

Obecnie podejmowane działania, szczególnie projekty pisane dla realizacji konkretnych załączników programów Europejskiego Funduszu Społecznego czy EQUAL, dają nadzieję na prężną walkę z bezradnością takich grup społecznych, które są szczególnie narażone na skutki przemian ustrojowych — kobiet i młodzieży. Zmianie ulega polityka Powiatowych Urzędów Pracy: punkt ciężkości przenosi się z nacisku na ewidencję na pośrednictwo pracy i doradztwo zawodowe. Rozwijają się kluby pracy i grupy wsparcia dla osób bezrobotnych. Najbardziej cenione są programy, które oprócz przekwalifikowania dają od razu możliwość podjęcia pracy w nowym zawodzie.

Poszukując praktycznego wymiaru dostępnych narzędzi przeciwdziałania wykluczeniu, warto zwrócić uwagę na wspomnianą już inicjatywę

EQUAL i realizowane w jej ramach instrumenty *ekonomii społecznej*. Ten coraz częściej spotykany termin zwykle pojawia się w kontekście włączania organizacji pozarządowych (tzw. trzeciego sektora) w aktywne działania na rzecz współpracy z administracją publiczną (rządową i samorządową) m.in. przez realizację zadań, za które odpowiada administracja publiczna. W szczególności dotyczy to kilku kluczowych sfer życia: pomocy społecznej, rynku pracy, edukacji, kultury, sportu i rekreacji. Jest to formuła stanowiąca o nowym modelu świadczenia usług publicznych — opartym o zasadę pomocniczości i realizowanym dzięki partnerstwu publiczno-społecznemu. Wykorzystanie go na polu pomocy społecznej (w tym rynku pracy, w przeciwdziałaniu patologiom społecznym i wykluczeniu społecznemu, w pomocy osobom niepełnosprawnym) wydaje się być niekwestionowaną szansą²⁵.

Zmiany mechanizmów gospodarczych i rozwojowych miast

Współczesne rozumienie rewitalizacji wymaga zebrania w jedną całość wielu różnorodnych dziedzin, które składają się na funkcjonowanie organizmu miejskiego. Są to przede wszystkim sfery: ekonomiczna, społeczna, ekologiczna, ale również prawna, finansowa i planistyczna. Realizacja programów rewitalizacji jest szczególnie istotna nie tylko ze względu na poprawę warunków życia w miastach i jakości przestrzeni publicznej, ale również ze względu na jej znaczący czynnik w podnoszeniu konkurencyjności miasta w skali ponadlokalnej, a nawet ponadnarodowej. Poziom atrakcyjności i spójności terytorialnej regionu jest jednym z kluczowych wyznaczników jego konkurencyjności i determinantem rozwoju społeczno-gospodarczego. O stopniu atrakcyjności i spójności przestrzennej regionu decydują takie czynniki, jak jego dostępność komunikacyjna, stan środowiska przyrodniczego i kulturowego, ład przestrzenny oraz ukształtowanie sieci osadniczej, w tym stopień rozwoju ośrodków miejskich i ich otoczenia. Do współczesnych mechanizmów zmieniających sytuację polskich miast należą przede wszystkim:

- zmiany gospodarcze (upadek górnictwa, wyczerpanie zapasu kopalin, zaprzestanie produkcji lub przeniesienie jej do innych krajów);
- zmiany organizacji produkcji;
- upadek pewnych form czy gałęzi produkcji (górnictwo, hutnictwo);

---

²⁵ Więcej zob. A. TUCHOLSKA: *Instytucje ekonomii społecznej w Polsce — przykład regionu dolnośląskiego*, FISE 2006. Tekst niepublikowany, dostępny w zasobach FISE.

— pojawienie się nowych technologii, które zabiły dawne zawody, a nawet całe przemysły.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku nastąpiło przyspieszenie procesów globalizacji i gospodarczej reorganizacji. Globalizacja, rozumiana jako dominacja korporacji i jej oddziaływanie na sprawy gospodarcze, w wymiarze kulturowym niesie ze sobą zjawisko homogenizacji, zwłaszcza w odniesieniu do kultury popularnej, promującej te same dla wszystkich wartości czy wzory konsumpcji. Przeciwny biegun stanowi dywersyfikacja, polegająca na poszukiwaniu odrębności, budowaniu tożsamości w oparciu o istniejące zasoby historii i tradycji.

Wzrastająca konkurencyjność, która wymaga elastyczności i zdolności adaptacyjnych oraz ciągłej innowacyjności nie tylko w odniesieniu do jednostkowych firm, ale także do gospodarki regionu, jego miast i aglomeracji, niesie za sobą wyraźne przestrzenne konsekwencje wywołane procesem dostosowania wymogów gospodarki do zmieniających się realiów. Regiony poprzemysłowe okazały się szczególnie narażone na kryzys, który wywołały m.in. takie czynniki, jak: specjalizacja sektorowa i rosnąca konkurencja międzynarodowa, dominacja niektórych dużych firm i uzależnienie od nich grup małych i średnich przedsiębiorstw, brak dynamizmu i kreatywności, zachowanie starych struktur oraz rosnąca biurokracja. Te cechy, wraz ze słabo rozwiniętym sektorem usług dla firm, niskie wydatki na badania i rozwój, duża jednorodność gospodarcza itp. sprawiają, iż coraz trudniej jest dostosować gospodarkę do nowych potrzeb rynku i kapitału. Z punktu widzenia dynamiki innowacji regionalnych, problem nie leży w tym, że tradycyjne technologie nie mogą być zastępowane przez nowe, lecz w niezdolności do ich podjęcia. Poziom ekstrawersji jest ograniczony, a co za tym idzie, powoduje problemy z wprowadzaniem i dostosowaniem nowych technologii do istniejących systemów produkcyjnych i może doprowadzić do utraty zdolności reagowania na zmieniające się okoliczności.

Z drugiej strony regiony poprzemysłowe posiadają jeden, jakże istotny aspekt, który stanowi mocny atut i działa na ich korzyść — silne poczucie tożsamości i kultury zakorzenionej w industrialnej historii. Element ten może stać się kluczową siłą motywującą do tworzenia strategii, wprowadzania nowych pomysłów, uaktywniania lokalnych aktorów, budowania nowych rodzajów współpracy oraz ożywienia regionu i pobudzania potrzebnych inicjatyw lokalnych.

Dywersyfikacja regionów poprzemysłowych, związanych zwłaszcza z takimi branżami jak górnictwo, hutnictwo itd. (określanymi często jako schyłkowe), może polegać na wykorzystaniu różnych środków, które z pozoru mają charakter bardzo ogólny, takich jak: poprawa stanu fizycznego obszarów poprzemysłowych i przyciągnięcie kapitału zagranicznego lub rozprzestrzenianie idei nowych działań przez reklamowanie potencjału regionu. W każ-

dym przypadku należy jednak pamiętać, iż strategia dywersyfikacji wymaga wysokich kosztów społecznych, które mogą mieć poważne konsekwencje dla niektórych grup pracowników oraz poszczególnych obszarów. Jednakże, w celu przezwyciężenia sytuacji kryzysu i dla rozwoju konkurencyjnej gospodarki regionalnej w ramach dzisiejszej gospodarki światowej, dywersyfikacja jest elementem koniecznym i pozwalającym na zwiększenie zdolności innowacyjnych regionu. Wzrost i poprawa „dostępności” regionu oraz otwartość na innowacje technologiczne, a także promowanie usług dla przedsiębiorstw lub tworzenie dobrej infrastruktury komunikacyjnej, ułatwienie dostępu do informacji, szkoleń, wprowadzenie nowych technik zarządzania, a przede wszystkim wzmocnienie R&D (*Research and Development*) — wszystkie te działania, przyczyniają się do tworzenia warunków umożliwiających *przystosowanie społeczne* przestrzeni regionów poprzemysłowych. Warto również wspomnieć o innych elementach, które ostatnio stały się bardzo istotne — uregulowaniach prawnych czy ogólnych zasadach współpracy pomiędzy lokalnymi aktorami. Dzięki wymienionym czynnikom dany region będzie mógł się skuteczniej rozwijać, a procesy wewnętrznej restrukturyzacji, pozostające w ścisłym związku ze środowiskiem, w szczególności technicznym i rynkowym, ale także i społecznym, polegającym na utrzymaniu silnej wewnętrznej spójności (solidarności, współpracy itd.), przez odniesienie się do lokalnych systemów wartości i określonych aspektów zasobów ludzkich, będą stymulować rozwój gospodarczy i nadadzą nową wartość środowisku społeczno-kulturowemu. Właśnie działania rewitalizacyjne dzięki odnowie substancji architektonicznej oraz infrastruktury powodują wzrost atrakcyjności inwestycyjnej terenu przez remediację gruntu i odnowę krajobrazu. Odnawiają także substancję społeczną przez poprawę jakości życia i stworzenie możliwości dalszego rozwoju opartego na wzajemnie wzmacniających się (synergicznych) działaniach, mających na celu wywołanie zmiany jakościowej wizerunku danego obszaru miasta. Takim przykładem połączenia procesów restrukturyzacji przemysłu z substancją społeczną mogą być zmiany zachodzące na terenie jednego z zakładów Zespołu Elektrociepłowni Bytom SA.

Przykład symbiozy przestrzennej

Elektrociepłownia Szombierki (Bytom) wybudowana została według projektu architektów Emila i Georga Zillmanów, a jej właścicielem była niemiecka spółka Schaffgotsh Bergwerksgesellschaft GmbH (zakład otwarto 29 listopada 1920 roku). W połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku po zaprzestaniu produkcji energii elektrycznej stała się jedynie źródłem rezerwowo-szczytowym systemu ciepłowniczego miasta. Zmniejszająca się systematycznie produkcja i wyłączanie poszczególnych podsystemów energetycznych postawiły zakład wobec problemu zagospodarowania niewykorzystanych przestrzeni: „[...] w koncepcji rozwiązania problemu zasadniczo rolę

odegrały w niej dwa czynniki: plany zakończenia działalności EC Szombierki jako obiektu energetycznego oraz świadomość wartości kulturowej obiektu, o którym można powiedzieć z pełnym przekonaniem, że to perła europejskiej architektury przemysłowej. Determinanty zachowań i decyzji odnoszących się do majątku EC Szombierki stanowią:

- malejąca efektywność ekonomiczna;
- okres derogacyjny urządzeń energetycznych;
- świadomość wartości kulturowej obiektu;
- sentymentalny związek kilku pokoleń energetyków, których życie związane było z pracą w elektrowni²⁶.

Czynniki te, co zrozumiałe, wywołały obawy o przyszłość zakładu powoli zawieszającego swoją działalność, ale także zmotywowały do poszukiwań sposobów wykorzystania potencjału przestrzennego elektrociepłowni, który mógłby służyć środowisku lokalnemu. W efekcie tych działań zrodził się pomysł symbiotycznego połączenia funkcji zakładu przemysłowego z odpowiednią na potrzeby kulturalno-rozrywkowe społeczności lokalnej. Możliwości zagospodarowania terenów i obiektów elektrociepłowni na inne cele niż przemysłowe potwierdza ponad 30 przedsięwzięć i projektów zrealizowanych przez instytucje i podmioty regionu śląskiego, wśród których można wymienić cykliczną organizację Międzynarodowej Konferencji Tańca Współczesnego i Festiwalu Sztuki Tanecznej (od 2002 roku) oraz warsztaty taneczne w ramach projektów społecznych (adresowanych do osób niepełnosprawnych, starszych i młodzieży ze środowisk zagrożonych); Galę Mozartowską (2006) oraz Galę Verdiego (2008); Festiwal Teatromania i Plener Artystów Plastyków; Galę Bokserską i Łucznicze Mistrzostwa Polski. Na terenie Elektrociepłowni Szombierki odbywają się różnego rodzaju przedsięwzięcia kulturalne, nie tylko koncerty i przedstawienia, lecz także plenery czy też sesje fotograficzne i filmowe.

Krajobraz zrewitalizowany

W przypadku restrukturyzacji tradycyjnych regionów przemysłowych kwestia rewitalizacji czy też odnowy obszarów poprzemysłowych związana

---

²⁶ Zob. K. ROMAN: *Przepływ energii. Praktyka współpracy pomiędzy ZEC Bytom S.A. a podmiotami kultury /przypadek Elektrowni Szombierki/* (autor: specjalista ds. i organizacji i strategii Biura Strategii i Rozwoju Zespołu Elektrociepłowni Bytom SA oraz pełnomocnik Zarządu Spółki ds. zagospodarowania terenów i obiektów EC Szombierki). Wywiad na potrzeby grantu MNiSW, Bytom 2007 [dokument elektroniczny].

jest zarówno z odnową środowiska naturalnego i infrastruktury technicznej, jak i z działaniami mającymi na celu wypełnienie luki powstającej po upadających lub zamykanych zakładach produkcyjnych na rzecz tworzenia nowych miejsc pracy oraz „aktywizacji” przestrzeni tych obszarów i nadaniu im nowej funkcji i wartości użytkowej, istotnej z punktu widzenia społeczności zamieszkującej dany obszar (miasto).

Socjologa społeczeństwo interesuje jako obiekt badań, zatem przedmiotem analizy w prezentowanym tekście będzie próba opisu procesu rewitalizacji miast poprzemysłowych przede wszystkim w aspekcie społecznym, na przykładzie wybranych miast lub ich dzielnic. Wielokrotnie pogłębiane analizy socjologiczne tego regionu, przeprowadzane w ciągu ostatnich dwudziestu lat, przedstawiają specyficzny krajobraz. Współczesny Śląsk przypomina trochę różnokolorowy *patchwork* przestrenny, w którym równoprawne miejsce zajmują szare i bezbarwne obszary, jak i te pokolorowane pastelową farbą świeżych elewacji. Różne trendy wyznaczają odmienne obszary rewitalizacji. Widoczny jest wzrost konsumpcji i rozwój społeczeństwa konsumpcyjnego, ale także coraz większy nacisk kładziony jest na wiedzę i edukację, jako bazę wszelkiego rozwoju cywilizacyjnego. Jeszcze inne kierunki zmian wyznaczyło członkostwo Polski w Unii Europejskiej oraz ambicje metropolitalne regionu. O sukcesie czy klęsce podejmowanych wyzwań rewitalizacyjnych decyduje również poziom kapitału społecznego i aktywności obywatelskiej. Niektóre gminy z powodzeniem wykorzystały szansę, jaka stała przed nimi po reaktywowaniu samorządu terytorialnego. Inne jednak trwają w dziwnym impasie, mozolnie próbując dokonać cywilizacyjnego skoku, który uwidacznia się najwyraźniej w stylu życia mieszkańców, w estetyce miast — czystości i uporządkowaniu.

Według definicji rewitalizacja jest procesem przemian przestrzennych, społecznych i ekonomicznych, które mają na celu wyprowadzenie terenu ze stanu kryzysu i prowadzących do rozwoju, w tym do poprawy jakości życia lokalnej wspólnoty, poprawy stanu środowiska naturalnego i kulturowego, przywrócenia ładu przestrzennego oraz do ożywienia gospodarczego i odbudowy więzi społecznych. Programy rewitalizacyjne są najczęściej realizowane na obszarach zdegradowanych dzielnic, blokowisk z wielkiej płyty oraz terenach poprzemysłowych. Do cech tych obszarów należą:

- koncentracja bezrobocia, zwłaszcza strukturalnego i patologii społecznych;
- niski poziom przedsiębiorczości, brak czynników wzrostu;
- ludność zamieszkująca te tereny pomimo dość dobrego poziomu wykształcenia charakteryzuje się niedostosowaniem kwalifikacji do zmieniającego się rynku pracy;
- infrastruktura techniczna znajdująca się na tych terenach, choć rozwinięta, wymaga znacznych nakładów na modernizację.

Tabela 2

Wybrane przykłady miejskich i przemysłowych terenów zrewitalizowanych

Obiekty przemysłowe	Przestrzeń/ miejsce	Obiekty rewitalizowane	Zmiana funkcji	
1	2	3	4	
Związane bezpośrednio z przemysłem	kopalnie węgla kamiennego, szyby wyciągowe, wieże ciśnień, huty, browary	KWK „Gottwald”, Katowice	Silesia City Center — centrum handlowo-rozrywkowe i osiedle Dębowe Tarasy	funkcja handlowo-usługowa i mieszkaniowa
		Browar miejski, Rybnik	Focus Park — centrum handlowo-rozrywkowe	funkcja handlowo-usługowa
		Szpital nr 1, Rybnik	kampus akademicki (filie Politechniki Śląskiej, Uniwersytetu Śląskiego i Akademii Ekonomicznej)	funkcja edukacyjna
		stara lampownia Zakładów Górniczo-Hutniczych „Orzeł Biały”, Bytom	Bolko Loft	funkcja mieszkaniowa
		budynek cechowni i łaźni szybu „Wilson” („Richthofen”) KWK „Wieżczerek” („Giesche”), Katowice	Galeria Szybów Wilson oraz pomieszczenia biurowe	funkcja kulturalna i usługowa
		Elektrownia Szombierki, Bytom	ZEC Bytom SA	działalność produkcyjna oraz funkcja kulturalna
		Huta Baildon Katowice	nowi inwestorzy	funkcja produkcyjna + tereny niewykorzystane
		KWK „Zabrze”, KWK „Ignacy”, Rybnik	Skansen Górniczy „Królowa Luiza”, zabytki/muzea	funkcja edukacyjno-kulturalna

cd. tab. 2

1	2	3	4	
Związane pośrednio z przemysłem	osiedla robotnicze, kolonie robotnicze, familoki	Ficinus — Ruda Śląska	zabytki/osiedla	funkcja handlowo-usługowa
		Kaufhaus — Ruda Śląska	zabytki/osiedla	funkcja mieszkaniowa
		Paruszowiec-Piaski Rybnik, Wilhelmina — Katowice, Werdon — Ruda Śląska Nikiszowiec — Katowice	osiedla	funkcja mieszkaniowa

Źródło: Opracowanie własne Autorek artykułu.

Aby móc jak najpełniej zaprezentować interesujące nas procesy, odwołamy się do ilustracji zrewitalizowanych przestrzeni poprzemysłowych Śląska — materiału fotograficznego, dokumentującego opisywane zjawiska.

Główny nacisk położony jest na podnoszenie wartości substancji miejskiej i nadawanie jej funkcji gospodarczych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych, społecznych i kulturalnych. Uzupełnieniem tych działań zmierzających do kompleksowej rewitalizacji obszarów zdegradowanych są również inwestycje w zakresie przywracania funkcji mieszkaniowej. Poniżej prezentujemy przykłady przestrzeni, które w ostatnim czasie odzyskały dawne funkcje lub którym nadano nowe.

Funkcja handlowo-usługowo-rozrywkowa

Galeria handlowa Silesia City Center, Katowice

Obszar o łącznej powierzchni kilkuset tysięcy metrów kwadratowych, na którym znajdują się: powierzchnia handlowa, mieszkalna (osiedle Dębowe Tarasy) i biurowa (Silesia Office Towers). Obiekt centrum handlowego, którego inwestorem jest węgierska firma TriGranit Development Corporation, został otwarty 18 listopada 2005 roku na terenie KWK „Gottwald”. Pierwotnie kopalnia nosiła nazwę „Eminencja”, w roku 1953 zmieniono jej nazwę na „Gottwald” na cześć pierwszego komunistycznego prezydenta Czechosłowacji — Klementa Gottwalda. Z początkiem lat siedemdziesiątych XX wieku wydobyte roczne kopalni przekroczyło milion ton. W dniu 1 stycznia 1974 roku kopalnia „Gottwald” oraz sąsiednia kopalnia „Kleofas” w dzielnicy Załęże zostały połączone (w 1979 roku wydobyte roczne kopalni wynosiło

2 797 331 ton). W roku 1990 nazwa kopalni została w wyniku żądań załogi zmieniona na „Kleofas”. Obecnie na terenach kopalni znajduje się Silesia City Center, a ze starych zabudowań kopalnianych pozostawiono dwa zabytkowe budynki oraz szyb „Jerzy”.

Galeria handlowa Focus Park, Rybnik

Galeria powstała na terenie browaru wybudowanego w 1870 roku przez Jakuba Mullera. W 2005 roku browar został sprzedany spółce Royal Unibrew Polska. Nowy właściciel nie podjął się wznowienia produkcji piwa i odsprzedał zakład kolejnemu inwestorowi. W latach 2005—2007 budynki browaru zostały przebudowane na cele handlowo-usługowe. Obecnie na terenie zakładu piwowarskiego mieści się centrum handlowe Focus Park, które zostało otwarte 5 września 2007 roku. Pozostałością po zabudowaniach dawnego browaru jest fragment komina oraz budynek słodowni. Jest to pierwsza inwestycja firmy Parkridge w Polsce, warta była 30 mln euro. Galeria znajduje się w samym centrum miasta, tuż obok rynku. Zajmuje powierzchnię 42 tys. m², mieści się w niej m.in. 79 sklepów, Multikino (7 sal) i około 300 miejsc parkingowych.

Kolonia Ficus, Ruda Śląska-Wirek

Na terenie dzielnicy znajdują się różnorodne obiekty zabytkowe. Najważniejszy z nich to dawne osiedle robotnicze — kolonia Ficus, która powstała około 1860 roku dla pracowników kopalni „Gottessegen” (obecnie kopalnia „Pokój”). Właścicielami kopalni i fundatorami osiedla byli przemysłowcy z rodu Donnersmarcków. Kolonia składa się z szesnastu domów i stanowi jeden z najstarszych zachowanych zespołów budownictwa patronackiego na Górnym Śląsku. W ostatnich latach zespół został poddany gruntownej odnowie wraz ze zmianą funkcji na pasaż usługowo-handlowy.

Do istotnych czynników wyznaczających zmianę funkcji terenów w przypadku centrów handlowych należą:

- stworzenie wielofunkcyjnego centrum miejskiego;
- wkomponowanie obiektu w krajobraz i klimat miejsca;
- poszanowanie lokalnej tradycji i kultury;
- stworzenie nowych miejsc pracy;
- zastosowanie nowoczesnych rozwiązań architektonicznych, harmonijnie łączących stare budynki z nowymi obiektami oraz odrestaurowanie budynków historycznych (w przypadku kopalni „Gottwald”).

Funkcja edukacyjno-kulturalna

Głównymi czynnikami przyczyniającymi się do opuszczania regionu przez młodzież jest bezrobocie lub po prostu zbyt niskie zarobki, które powodują coraz poważniejszy rozrost tzw. klasy *working poor* — „biedy pracującej”, ogólnie rozumianej jako brak perspektyw na rozwój dający szanse osiągnięcia sukcesu zawodowego i życiowego. Statystyczny absolwent otrzymuje wynagrodzenie na poziomie 1100 zł miesięcznie, co w żaden sposób nie zapewnia normalnej i godziwej egzystencji, pozwalającej na założenie rodziny, kupno mieszkania czy dalszą naukę. Te czynniki wypychające zderzają się z liczniejszymi czynnikami przyciągającymi do regionów zagranicznych. Szala przeważa na korzyść zachodnich krajów Unii Europejskiej czy Ameryki Północnej. Do czynników sprzyjających decyzji o migracji zaliczyć należy przede wszystkim możliwość pracy i zarobkowania, możliwość dokończenia językowego, zdobycia certyfikatów, sprawdzenia życiowej zaradności, doświadczenia samodzielności. Oczywiście, najwyższe szanse na osiągnięcie sukcesu w regionach zagranicznych będą mieć głównie te osoby, którzy mogą pochwalić się największym kapitałem cywilizacyjnych kompetencji.

Zespół Szkół Wyższych, Rybnik

Wiosną 1999 roku, na wniosek Samorządu Rybnika popartego również przez środowiska biznesu, Fundacja Ekoterm Silesia — będąca inwestorem powierniczym miasta Rybnik — opracowała koncepcję zagospodarowania przestrzennego terenu Szpitala nr 1 przy ul. Rudzkiej na potrzeby uczelni wyższych o profilu technicznym, humanistycznym i ekonomicznym. Koncepcja ta została przyjęta i dzięki temu powstał Zespół Szkół Wyższych — Akademii Ekonomicznej, Politechniki Śląskiej i Uniwersytetu Śląskiego — mający na celu rozszerzenie oferty kształcenia młodych ludzi. Miasto Rybnik liczy blisko 150 tys. mieszkańców, a subregion zachodni województwa śląskiego ponad 600 tys. Wiodącym przemysłem w regionie do tej pory było górnictwo węgla kamiennego, a proces restrukturyzacji przemysłu górniczego wymaga dobrze wyszkolonych młodych kadr, stąd oferta edukacyjna Kampusu — bo tak w skrócie nazwano Zespół Szkół Wyższych — skierowana jest do młodych ludzi, którzy mogą uzyskać wyższe wykształcenie w miejscu zamieszkania.

Galeria Szyb Wilson, Katowice-Janów

Szyb „Wilson” (I i II) był częścią kopalni „Wieczorek“, której początki sięgają 1826 roku. Szyb zaczęto drążyć w 1864 roku, a dwadzieścia sześć lat później osiągnął głębokość 476 m. W 1899 roku wybudowano zakład przeróbczy Wilson, na który składały się m.in. dwie sortownie. Po ponad stu latach (w roku 1997) zaprzestano wydobywania węgla w jego rejonie. Od 1998 roku pomieszczenia budynków nadszybia wykorzystywane są do celów

ekspozycyjnych i biurowych. Swoją siedzibę ma tam, powstała w 2001 roku, Galeria Szyb Wilson, która gościła wystawy m.in. Lecha Kołodziejczyka, Jana de Weryhy-Wysoczańskiego i Galerii Bezdomnej²⁷.

KWK „Ignacy“, Rybnik-Niewiadom

Stowarzyszenie Zabytkowej Kopalni „Ignacy“, które działa od 1999 roku, przyczyniło się do przekształcenia zakładu przemysłowego w atrakcję turystyczną. Obecnie, dzięki środkom finansowym Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa, została odnowiona wieża ciśnień. Na renowację oczekują dwie parowe maszyny wyciągowe: szybu „Głowacki” z 1900 roku i szybu „Kościuszko” z 1920 roku. Kopalnia „Ignacy” początkowo nosiła nazwę „Hoym” (1792), pochodzącą od nazwiska pruskiego ministra prowincji śląskiej Karola von Hoyma. Na początku XIX wieku wydrążono szyb „Oppurg” (obecnie „Głowacki”), na przełomie XIX i XX wieku powstał szyb „Grundmann” (obecnie „Kościuszko”).

Projekt Muzeum Śląskiego, Katowice

W dniu 30 czerwca 2005 roku Zarząd Województwa Śląskiego ogłosił konkurs na wykonanie koncepcji funkcjonalnej i przestrzennej Nowego Muzeum Śląskiego. Wybrany projekt austriackiej pracowni Riegler Riewe Architekten ZT-Ges.m.b.H z Grazu, zakłada, że wszystkie kondygnacje głównego budynku znajdują się pod ziemią. Nad powierzchnią zobaczymy jedynie szklane wieże doświetlające podziemne ekspozycje. Na potrzeby nowej siedziby Muzeum Śląskiego zostaną zaadaptowane niektóre zabudowania byłej KWK „Katowice” pochodzące z przełomu XIX i XX wieku, w tym szyb „Bartosz”. Zwiedzający będą mogli w nich zobaczyć m.in. kopalniane maszyny i urządzenia. Natomiast nowe pawilony muzealne mają umożliwić eksponowanie i magazynowanie licznych zbiorów placówki gromadzonych przez poszczególne działy muzeum.

Funkcja gospodarcza

Huta Baildon, Katowice

Chociaż zakład już nie istnieje, trzeba pamiętać, że przez ponad sto lat był jednym z czołowych przedsiębiorstw przemysłowych na Górnym Śląsku. Wyroby huty znajdowały nabywców nie tylko w kraju, ale także na rynkach zagranicznych. Zakład przetrwał wiele kryzysów gospodarczych i zawieruch dziejowych. Przez lata działalności był miejscem zatrudnienia wielu tysięcy

---

²⁷ *Szlak zabytków techniki województwa śląskiego*. Oprac. A. SYSKA, A. WOŹNIAKOWSKA. Wydawnictwo Unigraf, Katowice 2006, s. 37.

ludzi oraz przyczyniał się do społecznego i kulturalnego rozwoju dzielnic, na pograniczu których funkcjonował. Dwa lata po upadku huty radni Katowic uchwalili²⁸ zmiany w planie zagospodarowania przestrzennego dla tego terenu. Obecnie teren jest zagospodarowywany przez firmę BGH Edelstahl Polska, która jest częścią niemieckiego koncernu metalurgicznego (Bosch Gotthard Hut), producenta stali narzędziowych, szybkotnących i jakościowych. Zainteresowanie terenami po Hucie Baildon jest duże: firma Skanska chce postawić biurowce, a katowicki Opal wykupił działki. Ponadto przez teren mają przebiegać drogi łączące dzielnice miasta: jedna z nich ma być przedłużeniem ulicy Johna Baildona od DTŚ (Drogowa Trasa Średnicowa) do Rawy, druga ma bieć od nowej drogi, w kierunku kościoła.

Funkcja mieszkaniowa

Osiedle Kaufhaus, Ruda Śląska-Nowy Bytom

Na terenie dzielnicy znajduje się wiele budynków zabytkowych oraz ich zespołów, wśród których najbardziej wyróżnia się stare osiedle robotnicze Kaufhaus. Zostało ono zbudowane w drugiej połowie XIX wieku i było przeznaczone dla pracowników nowopowstałej Huty Pokój. Na początku swojego istnienia nazywane było *Gute Hoffnung*, czyli Dobra Nadzieja. Składa się ono z dwóch części: stara, wybudowana około 1870 roku, charakteryzuje się jednakową zabudową szeregową, w nowej, zrealizowanej po 1904 roku, znalazły się budynki o wyższym standardzie mieszkań. Wówczas powstał też, uznawany za najcenniejszy zabytek osiedla — dom handlowy przy ulicy Niedurnego. Około 1906 roku powstała druga część osiedla, położona przy obecnej ulicy Podgórze. Jest to zabudowa blokowa, szeregowa. W 1913 roku powstała kamienica przypominająca architekturą budynki z centrum Rudy Śląskiej. Na jej parterze mieściła się piekarnia. Budynek ten wykorzystano przy produkcji filmu *Paciorki jednego różańca*. Wybuch I wojny światowej zniweczył plany rozbudowy osiedla. W 1933 roku całe osiedle liczyło około 40 wolnostojących budynków z trzema reprezentacyjnymi gmachami. W latach osiemdziesiątych XX wieku zapadła decyzja o rozbiórce Kaufhausu — w rezultacie połowa najstarszej części osiedla przestała istnieć. W 2003 roku osiedle Kaufhaus zostało wpisane do ewidencji zabytków. Kaufhaus jest jedynym z osiedli robotniczych, które zostało objęte programem URBACT II²⁹.

²⁸ Uchwała nr LXIII/1481/06 Rady Miasta Katowice z dnia 31 lipca 2006 r. w sprawie uchwalenia zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu położonego w rejonie ulic Bracka — Chorzowska — Żelazna w Katowicach.

²⁹ Powołany w 2002 roku Program Komisji Europejskiej URBACT miał za zadanie wymianę doświadczeń miast uczestniczących w Inicjatywie URBAN (1989—2006). W ramach działań skierowanych na państwa Europy Środkowej Sekretariat Programu URBACT uruchomił

Dzięki współpracy z dziewięcioma miastami partnerskimi z Europy (m.in. Brighton w Wielkiej Brytanii, niemieckim Duisburgiem, Budapesztem czy bułgarskim Belowo) i pomocy unijnych ekspertów, Kaufhaus ma szansę odzyskać dawny blask przez odnowienie zdegradowanej tkanki miejskiej oraz wypracowanie rozwiązań mających na celu nadanie nowych funkcji i aktywizację społeczności lokalnej.

Familoki, Rybnik, dzielnica Paruszowiec-Piaski

Wybudowane na początku XX wieku familoki w rybnickiej dzielnicy Piaski, należące niegdyś do Huty Silesia, objęte są ochroną konserwatorską. Odzyskują charakter z początku ubiegłego stulecia. Domy ocieplono przy pomocy systemu Dryvit Outsulation, zaś elewacje odzyskały oryginalny wygląd ceglanego muru dzięki zastosowaniu akrylowych tynków Ultra-Text. Dawne górnicze osiedle ponownie staje się wizytówką tradycyjnego śląskiego budownictwa.

Zakończenie

Rewitalizacja powinna być wielowymiarowa, musi obejmować wiele wzajemnie uzupełniających się i wzmacniających działań, służących wywołaniu jakościowej, pozytywnej zmiany na danym obszarze. Celem rewitalizacji miasta jest zatem jego ożywienie społeczne i gospodarcze, związane z przywróceniem i/lub zwiększeniem potencjału kulturalnego i turystycznego terenów zdegradowanych (poprzemysłowych) przez:

- przywrócenie terenom zdegradowanym utraconych funkcji społeczno-gospodarczych oraz nadanie nowych funkcji obszarom rewitalizowanym;
- działania aktywizujące rozwój społeczno-gospodarczy;
- zagospodarowanie obiektów i terenów przemysłowych przez zmianę dotychczasowych funkcji na gospodarcze, społeczne, edukacyjne, rekreacyjne i turystyczne;
- odnowę zdegradowanych obszarów miast i dzielnic mieszkaniowych (podniesienie poziomu życia mieszkańców).

Dzięki takim działaniom, wpływającym na przestrzeń miasta i otoczenie, zyskuje się możliwość stworzenia dogodnych warunków dla aktywizacji społecznej, przeciwstawienia się bierności, reagowania na potrzeby i problemy

---

m.in. program *Support for Cities*, który polegał na udzieleniu eksperckiej pomocy w zakresie rewitalizacji.

społeczne. Należy wówczas zachęcać do rozwijania nowych form aktywności gospodarczej, generujących miejsca pracy przez budowę i przebudowę istniejącej infrastruktury. Konieczne jest również aktywizowanie organizacji kulturalnych, edukacyjnych, turystycznych dla rozwoju czy usprawnienia ich działalności przez remont lub przebudowę obiektów, a także ochronę zabytków kultury materialnej i dziedzictwa kulturowego.

Lektura istniejących dokumentów oraz rezultaty wielu badań i obserwacji pozwalają zatem na wyznaczenie głównych przyczyn powstania i rozrostu enklaw biedy i grup ludzi dotkniętych wykluczeniem społecznym. Należą do nich:

- klęska ekologiczna (system przyrodniczy);
- monokulturowość gospodarcza i dominacja przemysłu ciężkiego (system wytwórczy);
- zdeformowana struktura zatrudnienia, połączona z niskim kapitałem edukacyjnym pracowników (system infrastruktury społecznej);
- dezintegracja zbiorowości regionalnej (system społeczno-kulturowy);
- chaotycznie wytworzona przestrzeń urbanistyczno-architektoniczna (system osadniczy).

Czynniki te doprowadziły na różnych poziomach do stopniowego wykluczania społecznego poszczególnych członków społeczeństwa. To wykluczenie społeczne wiązało się ze stopniowym przechodzeniem na margines życia politycznego, ekonomicznego, kulturalnego, obywatelskiego. Do wskaźników wykluczenia zalicza się:

- mniejszy zakres uprawnień do uczestnictwa w życiu społecznym;
- niskie wykształcenie oraz niedostosowanie do potrzeb rynku pracy;
- ograniczenie konsumpcji (ubóstwo — w tym niski dochód na poziomie minimum egzystencji lub całkowity brak dochodu, dziedziczenie ubóstwa);
- ograniczony dostęp do usług zdrowotnych, do korzystania z kultury, form wypoczynku;
- gorsza od przeciętnej sytuacja mieszkaniowa.

Występujące w regionie śląskim bieda, wykluczenie i marginalizacja, choć uwarunkowane specyficznymi procesami, pozostają problemem polityki ogólnokrajowej, a ta z kolei koresponduje z polityką UE w tym obszarze. Już od początku lat dziewięćdziesiątych promowane są programy realizowane przez instytucje międzynarodowe, ukierunkowane na integrację społeczną i przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu³⁰. Do sposobów zapobiegania ekskluzji należą:

---

³⁰ Zob. CH. GORE, J.B. FIGUEIREDO: *Wykluczenie społeczne i polityka przeciwdziałania ubóstwu* [dokument elektroniczny]. Dostępny w Internecie: <http://recesja.icm.edu.pl/ips/problemyps/iils.pdf>.

Ratusz przy ul. Chorzowskiej (Lipiny)

Sklepy na ul. Barlickiego (Lipiny)

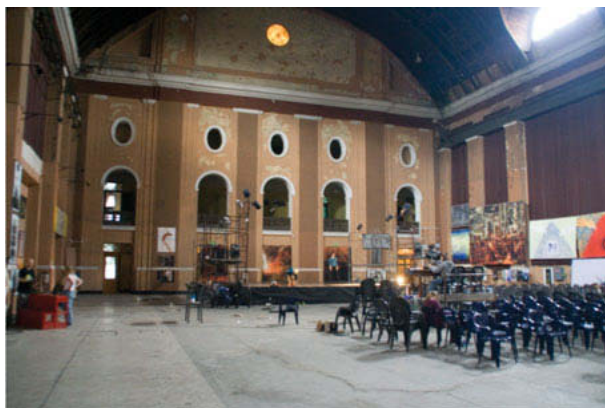
Stare budynki (Lipiny)

Procesja Bożego Ciała (Lipiny)

Grupa niepełnosprawnych uczestników procesji

Poprzemysłowa hala elektrociepłowni
pełniąca obecnie funkcje koncertowe i wystawiennicze

Międzynarodowa Konferencja Tańca Współczesnego
– próba przed występem

Przygotowania do wystawy prac graficznych
w zrujnowanej kotłowni elektrociepłowni

Zabytkowe budynki pokopalniane
oraz szyb „Jerzy” z widocznym logo galerii SCC

Na kaplicę św. Barbary
zaadaptowany został budynek
po maszynie wyciągowej,
który sąsiaduje z wieżą szybową.
Jest to pierwszy obiekt sakralny
usytuowany na terenie
centrum handlowego w Polsce

Centrum Handlowe SCC – wejście główne

Galeria Focus Park z wkomponowanym
w bryłę budynku fragmentem
komina dawnego browaru miejskiego

Odnowione budynki kolonii Ficusus

Pasaż handlowy (kolonia Ficusus)

Bloki mieszkalne TBS – druga strona pasażu

Zaadaptowane budynki poszpitalne Zespołu Szkół Wyższych przy ul. Rudzkiej w Rybniku

Wejście do Galerii Szyb Wilson

Instalacja przestrzenna
na terenie byłej kopalni „Wieczorek”

Odnowione zabudowania (Galeria Szyb Wilson)

Szyb „Głowacki” KWK „Ignacy”,
w tle odnowiona wieża ciśnień,
na której znajduje się punkt widokowy

Szyb „Kościusko” KWK „Ignacy”
oraz tablica pamiątkowa z napisem:
„Tablica pamiątkowa
dla uchronienia od zapomnienia
minionych 200 lat pracy
i tradycji górniczych kopalni *Ignacy*”

Odrestaurowany szyb „Warszawa” kopalni „Katowice”

Zabytkowe zabudowania KWK „Katowice”

Widok na tereny pokopalniane od strony Uniwersytetu Śląskiego

Budynki firmy BGH

Teren Huty Baildon

Niezagospodarowane budynki Huty Baildon

Osiedle Kaufhaus – dom handlowy

Zaniedbane budynki na ul. Podgórze (Ruda Śląska-Nowy Bytom)

Ódrestaurowany budynek (Ruda Śląska-Nowy Bytom)

Odnowione familoki (Paruszowiec-Piaski)

Familoki przed odnową (Paruszowiec-Piaski)

- uprzedzające strategie informacyjno-edukacyjne kierowane do ogółu społeczeństwa;
- działania powstrzymujące (kierowane do osób z grup ryzyka);
- działania interwencyjne (kierowane do grup wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym).

Wpisane są one w „instytucjonalno-programowe” narzędzia przeciwdziałania wykluczeniu w skali ogólnokrajowej, które coraz częściej znajdują miejsce w strategicznym myśleniu o szeroko rozumianej polityce spójności społecznej. Kluczowe znaczenie miało w tym zakresie przystąpienie Polski do Europejskiej Strategii/Procesu Inkluzji Społecznej i związane z tym Memorandum na Rzecz Integracji Społecznej (grudzień 2003). Zaowocowało to zmianami w ustawodawstwie oraz jednocześnie przyjęciem dokumentów programowych.

Tabela 3

„Instytucjonalno-programowe” narzędzia przeciwdziałania wykluczeniu w skali ogólnokrajowej

Polskie ustawodawstwo w zakresie walki z wykluczeniem społecznym		Dokumenty rządowe związane z członkostwem Polski w UE	
Ustawy dedykowane (filary polityki)	Ustawy o szerszym zakresie związane z zatrudnieniem	Dokumenty związane z Procesem Inkluzji Społecznej	Programy o szerszym zakresie związane z zatrudnieniem
<ul style="list-style-type: none"> — Ustawa o pomocy społecznej z 2004 r., — Ustawa o zatrudnieniu socjalnym z 2003 r., — Ustawa o spółdzielniach socjalnych z 2006 r. 	<ul style="list-style-type: none"> — Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 2004 r., — Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych z 1997 r. 	<ul style="list-style-type: none"> — Wspólne Memorandum na Rzecz Integracji Społecznej, — Narodowa Strategia Integracji Społecznej 2004—2010, — Krajowy Plan Działań na Rzecz Integracji Społecznej 2004—2006, — Krajowy Program „Zabezpieczenie Społeczne i Integracja Społeczna” 2006—2008 	<ul style="list-style-type: none"> — Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Zasobów Ludzkich 2004—2006, — Krajowe Plany Działań na Rzecz Zatrudnienia na lata 2005, 2006, — Program Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL 2004—2008, — Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007—2013

Źródło: R. SZARFENBERG *Marginalizacja i wykluczenie społeczne 2007/2008. Wykład 7: Wykluczenie społeczne w polskiej polityce społecznej* [dokument elektroniczny]. Dostępny w Internecie: <http://www.rszarf/ips.uw.edu.pl/wykluczenie/miws07.pdf>.

Na szczeblu regionalnym operacjonalizacją tego typu działań są regionalne i lokalne (powiatowe) strategie polityki społecznej.

Bibliografia

- BABCZYŃSKA A.: *Katalog wystawy „Śląsk okiem naukowca”*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.
- DOMAŃSKI B.: *Restrukturyzacja terenów przemysłowych w miastach*. W: *Rewitalizacja, rehabilitacja i restrukturyzacja — odnowa miast*. Red. Z. ZIOBROWSKI, D. PTASZYCKA-JACKOWSKA, A. RABOWSKA, A. GEISSLER. Wydawnictwo IGPiK, Kraków 2000.
- FRĄCKIEWICZ L.: *Wykluczenie. Rewitalizacja. Spójność społeczna*. Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice—Warszawa 2004.
- GORE CH., FIGUEIREDO J.B.: *Wykluczenie społeczne i polityka przeciwdziałania ubóstwu* [dokument elektroniczny]. Dostępny w Internecie: <http://www.recesja.icm.edu.pl/ips/problemyps/iils.pdf>.
- JAHODA M., LAZARSELD, F., ZEISEL H.: *Bezrobotni Marienthalu*. Przeł. R. MARSZAŁEK. Wydawnictwo Oficyna Naukowa, Warszawa 2007.
- JAŁOWIECKI B.: *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- JAŁOWIECKI B., SZCZEPAŃSKI M.S.: *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- JAŁOWIECKI B., SZCZEPAŃSKI M.S.: *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*. Red. B. JAŁOWIECKI. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- KŁOSOWSKI W.: *Metodologiczne problemy rewitalizacji obszarów miejskich w kontekście poddziałania 3.3.1*. ZPORR, Bielsko-Biała 2004.
- LORENS P.: *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*. Wydawnictwo Urbanista, Warszawa 2007.
- MURZYN M.A.: *Kazimierz. Środkowoeuropejskie doświadczenie rewitalizacji*. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2006.
- Podręcznik rewitalizacji. Zasady, procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji*. Urząd Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast, Warszawa 2003.
- RAJKIEWICZ A.: *Mała encyklopedia ekonomiczna*. PWE, Warszawa 1974, s. 71.
- Rewitalizacja, rehabilitacja i restrukturyzacja — odnowa miast*. Red. Z. ZIOBROWSKI, D. PTASZYCKA-JACKOWSKA, A. RABOWSKA, A. GEISSLER. Wydawnictwo IGPiK, Kraków 2000.
- SKALSKI K.: *Problemy rewitalizacji*. W: *Gospodarka przestrzenna gmin. Poradnik T. 3*. Red. E. ARVAY-PODHALAŃSKA. Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej. Oddział w Krakowie (Fundusz Współpracy — Brytyjski Fundusz Know-How), Kraków 1998.
- SKALSKI K.: *Szanse i zagrożenia programów rewitalizacji*. W: *Wykluczenie, Rewitalizacja, Spójność Społeczna*. Red. L. FRĄCKIEWICZ. Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, Katowice—Warszawa 2004.
- SUMIEŃ T., TOPOCZEWSKA T., UFALEWSKA K.: *Problemy odnowy zagospodarowania miast i stref podmiejskich na przykładzie Łódzkiego Zespołu Miejskiego*. Wydawnictwo IGPiK, Warszawa 1992.

- SZARFENBERG R.: *Marginalizacja i wykluczenie społeczne*. Wykład 7: *Wykluczenie społeczne w polskiej polityce społecznej*. [dokument elektroniczny]. Dostępny w Internecie: <http://www.rszarf.ips.uw.edu.pl/wykluczenie/miws07.pdf>
- SZCZEPAŃSKI M.: *Opel z górniczym pióropuszem*. Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2002.
- SZCZEPAŃSKI M., ŚLĘZAK-TAZBIR W.: *Między lękiem a podziwem. Getta społeczne i przestrzenne w starym regionie przemysłowym*. W: *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*. Red. B. JAŁOWIECKI, W. ŁUKOWSKI. Wydawnictwo Academica, Scholar, Warszawa 2007.
- SZCZEPAŃSKI M., ŚLĘZAK-TAZBIR W.: *Sytuacja społeczno-ekonomiczna w województwie śląskim. Ubóstwo starego regionu przemysłowego*. „Zeszyty Gospodarki Społecznej”. T. 3: *Nowa gospodarka społeczna w rozwoju regionalnym i lokalnym*. Red. E. LEŚ, M. OŁDAK. Wydawnictwo Collegium Civitas, Instytut Polityki Społecznej UW, Warszawa 2008.
- Szlak zabytków techniki województwa śląskiego*. Oprac. A. SYSKA, A. WOŹNIAKOWSKA. Wydawnictwo Unigraf, Katowice 2006.
- SZYŁKO-SKOCZNY M.: *Polityka społeczna wobec problemu bezrobocia w Trzeciej Rzeczypospolitej*. Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2004.
- ŚLĘZAK W., ŚWIĄTKIEWICZ-MOŚNY M.: *Czy grozi nam drenaż mózgów? Główne motywy migracji absolwentów szkół wyższych*. W: *Zamojskie Studia i Materiały*. R. VII, z. 1. Red. J. SOWA. Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość 2005.
- THOMAS W., ZNANIECKI F.: *Chłop polski w Europie i Ameryce*. T. 4: *Dezorganizacja i reorganizacja w Polsce*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.
- TUCHOLSKA A.: *Instytucje ekonomii społecznej w Polsce — przykład regionu dolnośląskiego*, FISE 2006. Tekst niepublikowany, dostępny w zasobach FISE.
- WALLIS A.: *Socjologia przestrzeni*. Wybór i oprac. E. GRABSKA-WALLIS, M. OFIERSKA. Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1990.
- ZAWADZKI B., LAZARSFELD P.: *Psychologiczne konsekwencje bezrobocia*. „Kultura i Społeczeństwo” 1993, nr 2.

Dr Małgorzata Tyrybon — adiunkt w Zakładzie Socjologii Ogólnej Instytutu Socjologii Uniwersytetu Śląskiego. Autorka kilkunastu koncepcji badań empirycznych i raportów badawczych, od lat uczestniczy w badaniach terenowych, między innymi od 1997 roku systematycznie prowadzi badania socjologiczne dotyczące śląskich kopalń i społeczności górniczej. Zainteresowania naukowe: metodologia badań społecznych, badania opinii publicznej, badania surveyowe, problematyka tożsamości, socjologia wizualna, zastosowanie fotografii w badaniach społecznych.

Mgr Weronika Ślęzak-Tazbir — socjolog i psycholog, jest asystentem w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Śląskiego w Zakładzie Socjologii Ogólnej. Swoją dysertację doktorską na temat wzorów odwagi w kulturze współczesnej przygotowuje pod kierunkiem profesora Wojciecha Świątkiewicza. Była współredaktorem pierwszego monograficznego tomu „Studiów Socjologicznych”, który poświęcony był w całości

regionowi śląskiemu. Na tym też regionie koncentruje swoją działalność badawczą i naukową. Współredagowała książkę jubileuszową poświęconą profesorowi Bohdanowi Jałowieckiemu. Publikowała m.in. w: „Polish Sociological Review”, „Studiach Socjologicznych”, „Nauce”, „Przeglądzie Humanistycznym”, „Studiach Regionalnych i Lokalnych” i „Kolokwiach Psychologicznych”. W swoim dorobku ma ponad 20 artykułów w pracach zbiorowych, jak również kilka publikowanych w Niemczech i Kanadzie. Współredaguje serię poświęconą interdyscyplinarnym badaniom humorologicznym pod tytułem *Oblicza Humoru*. Dotychczas ukazały się 4 tomy w formie e-booków. Jej zainteresowania naukowe dotyczą przede wszystkim socjologii regionu i miasta oraz socjologii zmysłów. Jest aktywnym członkiem Polskiego Towarzystwa Socjologicznego i Regional Studies Association.

Weronika Ślęzak-Tazbir, Małgorzata Tyrybon

Landscape of Silesia Social Aspects of the Revitalization of the Postindustrial Cities

Summary

Since 1989, that is the beginning of the system transformation, a degradation of the entire urban sectors can be observed in the former Katowice, and present Silesia Voivodship. This concerns areas, where flats of closed down factories were located. The observed poverty pockets are identical with the sociological term of natural area, that is an area inhabited by the population of common professional tradition, interests, or other cultural features (mining districts can be a model example). Poverty pockets become a sort of ghettos. They originated as the result of degradation of city quarters located just near big industrial plants.

The most degraded areas are situated within the Dąbrowa Górnicza—Ruda Śląska belt, and embrace a number of districts, sometimes just streets. To-date, the following areas have been identified as poverty pockets, where concentration of all unfavourable factors exist; starting with the environmental and aesthetical degradation, followed by fatal dwelling infrastructure, not to mention the pathologies and social exclusion.

Weronika Ślęzak-Tazbir, Małgorzata Tyrybon

Die schlesische Landschaft Soziale Aspekte der Revitalisierung von postindustriellen Städten

Zusammenfassung

Wegen der Systemtransformation werden die Einwohner der schlesischen Region von den Änderungen betroffen, die mit dem Zusammenbruch von den bisher wirtschaftlich vor allem mit der schlesischen Wojewodschaft assoziierten Branchen verbunden sind. Diese Umwandlungen trugen im wesentlichen Maße zur Entstehung von Reichtums- und Armutszonen bei. Werden tradierte Industriegebiete restrukturiert, beruht die Revitalisierung einerseits auf der

---

Regeneration von der Umwelt und von der technischen Infrastruktur, und andererseits auf den Handlungen deren Zweck es ist, die nach den zusammenbrechenden oder geschlossenen Produktionsbetrieben entstehende Lücke zu schließen, neue Arbeitsplätze zu erschaffen und die betroffenen Gebiete so zu aktivieren, damit sie für ihre Einwohner funktionell und nutzbringend werden. Die Verfasserinnen geben in dem Text die Beispiele für gelungene Revitalisierungsfälle und für solche Plätze an, deren Armuts- und Ausstoßungsniveau mit jedem Transformationsjahr wächst.